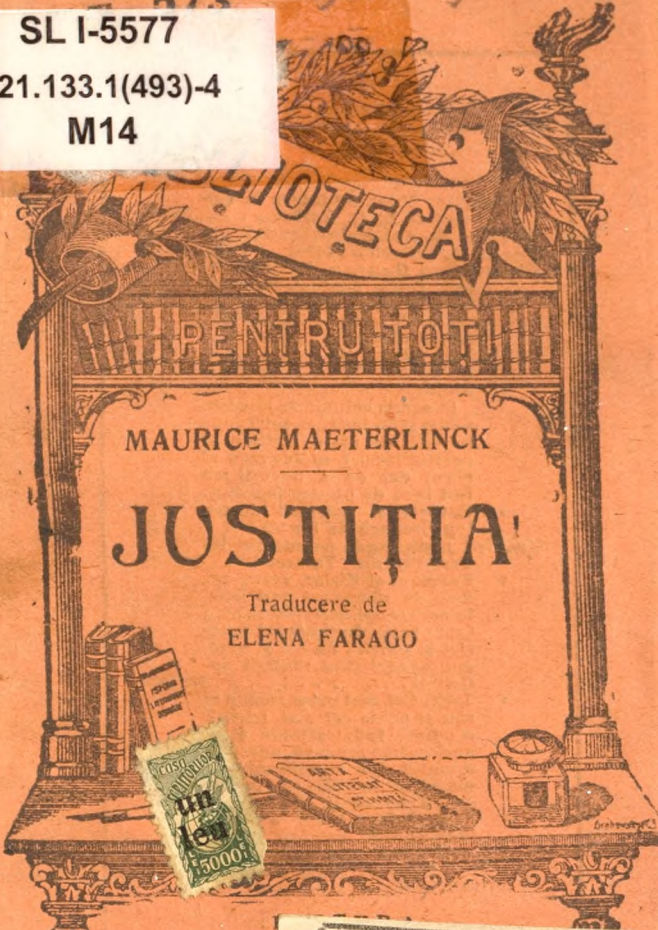

511.619

573

SL I-5577
21.133.1(493)-4
M14

Libr. „UNIV
Bucureș

Prețul Lei 12

Catalogul Bibliotecii pentru toți

	No.
Cornelle. Cidul, traducere în versuri de St. O. Iosif	651
Coșbuc G. Antologia sancrită	285
Coșol H. Povestile râului	513
Courtéline George. Liniștea casei, Taina familiei, comedită trad. de I. A. Basarabescu	1105
Creangă I. Povestiri I	28
» Moș Nichifor II	29
» Stan Pățitul III	30
» Harap Alb IV	31
» Amintiri din copilărie	32-3
<p>In aceste volume de povești, schițe și amintiri, se întrevede talentul de mare scriitor al acestui iscusit moldovean al cărui dar de a povesti n'a fost încă de nimeni întrecut.</p>	
» Cuvinte și mărturii despre Ion Creangă de Furtună D.	960
Daudet Alphonse. Aventurile lui Tartarin din Tarascon.	394—395
» Fromont și Risler, vestit roman de moravuri pariziene, în care se oglindește foarte bine lupta între simțământul datoriei și binelui cu cel al necunoștinței și al răutății sufletești.	851—4 b.
» Jack. Cel mai mare roman al său și poate cel mai trist. E o odisee înduieșătoare și în același timp grozavă, povestea micului Jak sacrificat de o mamă care nu știe să-l iubească. Trad. de H. G. Lecca	634-39 b
» Ficiul, Piciul nu e decât Petit-chosse, celebru roman scris de cel mai simpatic autor francez: Alphonse Daudet. În Piciul, autorul face un	

B.5700.

1

5577

ENTRU TOȚI

No. 573

MAURICE MAETERLINK

FONDUL DOCUMENTAR

JUSTIȚIA

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ

— CLUJ —

TRADUCERE

SALA DE LECTURĂ

DE

ELENA FARAGO

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ

— CLUJ —

4

1995

237486

BUCUREȘTI

Editura librăriei „UNIVERSALA“ Alcalay et Co.

27, Calea Victoriei, 27

1-5577

840 (493) - 4 = 59.0

34 (0182 - 4)

P4(493) - 4

M 14.

O carte bună e mai mult de cât o faptă bună
și de cât o faptă mare, pentru că este pretu-
tindeni și totdeauna.

237486U

JUSTIȚIA

I

Vorbesc pentru aceia cari nu cred în existența unui judecător unic, care, atotputernic și fără să greșiască vre-odată, plecat zi și noapte asupra gândurilor, simțimintelor și faptelor noastre, menține justiția pe lumea aceasta și o desăvârșește aiurea.

Dar dacă acest judecător nu există, mai ezte oare vre-o justiție în afară de aceea organizată de oameni, nu numai prin legile și tribunalele lor, ci și în toate legăturile sociale, care nu sînt supuse judecăților pozitive și nu au de obicei altă consfințire de cât opinia, — încrederea sau bănuiala, aprobarea sau desaprobară — celor care ne înconjoară? Mai presus de aceasta n'o mai fi nimic? — Și toate câte în

morala lumii par adesea atât de neînțelese, încât oamenii se văd siliți să creadă în existența unui judecător spiritual, le-am putea reduce și le-am putea explica oare prin justiția socială? Atunci când am învins ori am înșelat pe aproapele, putem spune oare că am învins ori am înșelat toate puterile justiției? Să fie oare totul orânduit pentru veci și să nu avem a ne mai teme de nimic, ori poate există o justiție mai serioasă și mai puțin supusă greșelii? mai nevăzută dar mai adâncă? mai universală și mai puternică?

Cine i-ar putea lăgădui existența și cine nu simte că ea e irezistibilă, că puterea ei cuprinde toată viața omenească și că, în centrul ei, domnește o inteligență, care nu-i supusă greșelii și nu poate fi înșelată? Dar unde-i oare justiția asta, de când am scos-o din cer? De unde anume ne privește și ne trimete binele și răul, fericirea și nenorocirea? Iată niște întrebări, pe care nu ni le prea punem des și care totuși sînt de o mare însemnătate, căci, de locul unde credem că se află justiția asta și de unde ne-o închipuim că veghează, pentru a ne răsplăti sau pedepsi faptele, atîrnă toată morala noastră. Iată pentru ce nu poate fi fără de folos cercetarea asta, ce tînde să vadă adevărta stare în

care se găsește, în sufletul oamenilor de azi, noțiunea de justiție suverană și mistică, ce-a trecut prin atâtea transformări dela începutul istoriei. Oare nu-i aceeași lina cea mai înaltă și mai pasionantă, din câte ne-au rămas? Și nu e aceea ale cărei nedumeriri, ne zgudue mai mult cugetul? Se poate ca cea mai mare parte dintre noi să n'aibă conștiința acestor transformări și nedumeriri, căci în evoluția cugetării omenesti nu e absolut necesar ca toți să aibă o conștiință prea limpede. De altfel, e de ajuns ca un oare-care număr de oameni să și dea seama că s'a făcut o transformare pentru ca morala generală să simtă, mai curând sau mai târziu, efectele acestei transformări.

II

Vom atinge, de bună seamă, chestiunea justiției sociale, adică a justiției pe care ne-o dăm mutual în viață, dar nu vom vorbi aici de justiția legală sau pozitivă, care nu-i de cât organizația unei părți din întregul justiției sociale. Ne vom ocupa mai cu seamă de această justiție neprecisă dar folo-

sitoare, neatinsă dar neînălăturată, care însoțește și pătrunde, aprobă și dezaprobă, pedepsind sau răsplătind tot ce facem în viață. Este oare un principiu moral care, neatârnat de voința și știrea oamenilor, dăinuește veșnic neștirbit și neînșelat, în toate din cuprinsut universului? Intr'un cuvânt, există oare o justiție, pe care am putea-o numi justiția fizică?

Ori, poate, întregul acestei justiții pornește numai din noi și e deci interioară, cu toate că lucrează în afară? Și pentru a rezuma, mai este oare vre-o justiție în afară de cea psihologică? Cred că acești doi termeni, justiția fizică și justiția psihologică, coprind în ei deosebitele feluri de justiție, care ne par că mai există și azi mai presus de justiția socială.

I

Dacă ar fi să'și întrebe sincer experiența personală și să priviască toate reiele, ce lovesc în juru-i și pe buni și pe răi, nu cred că chiar omul cel mai setos de iluzil și mistere, (imediat ce ar eși din potecile care sunt atât de ușor de străbătut, dar a-

tât de fals luminate de lumina veri cărei religii pozitive), nu cred că acel om s'ar mai putea îndoii de adevărul că, în lumea în care trăim, nu există o justiție fizică izvorită din cauze morale, care justiție ni s'ar înfățișa sub forma de ereditate, de boală, de fenomen atmosferic sau geologic, în sfârșit în atâtea alte feluri ce ni le putem închipui. Nici cerul, nici pământul, nici natura, nici materia și nici una din puterile ce le știm — afară doar de cele care sânt în noi — nu se preocupă de justiție și n'au nici un fel de legătură, nici cu morala, nici cu gândurile și nici cu intențiile noastre. Între lumea exterioară și faptele ce le săvârșim, nu există de cât doar simplele legături de cauză și efect, care sînt cu totul amurale.

Dacă voi făptui cutare nesocotință sau cutare desfrâu, mă voi expune cutărei primejdii sau voi plăti naturii cutare bir. Și, cum nesocotințele și desfrăurile se fac de cele mai multe ori din pricini pe care le numim imorale — și asta pentru-că a trebuit să ne potrivim viața după cerințele sănătății — nu ne putem împiedica de a găsi numai decât o legătură între cauza imorală și primejdia ori birul plătit naturii,

și prindem iar încredere în justiția lumii, care e cel mai înrădăcinat prejudiciu din inimile noastre.

Dar prinzând din nou această încredere, perdem din vedere că acelaș lucru ni s'ar fi întâmplat și dacă nesocotința făptuită ar fi cauză nevinovată sau eroică — pentru a vorbi după copilărescul nostru vocabular. Dacă într'o zi de iarnă mă voi arunca în apă, ca să-mi scap dela moarte pe aproapele căzut în ea, ori dacă voi cădea în aceeași apă, vrând să-l arunc pe el, urmările răcelii vor fi aceleași.

Și nimic și nimeni din lumea asta, afară de mine, sau de acel aproape al meu, — în cazul când ar mai fi în stare — nu-mi va putea adăoga o suferință suferințelor ce le voi îndura, pentru că am făcut o crimă și nu'mt va putea scădea o durere din dureri, pentru că am făcut o faptă bună.

IV

Să luăm acum o altă formă a justiției fizice și anume ereditatea. Vom găsi și aci aceeași neștiință cu privire la cauzele morale, aceeași absolută nepăsare. Ar fi, ce-i

dreptul, destul de ciudată justiția asta, care aruncă asupra copiilor și nepoșilor păcatele făcute de către părinți și bunici. Și totuș ea n'ar fi împotriva moralei omenești, iar oamenii nu numai că ar primi-o, dar ar privi-o chiar ca pe ceva natural și măreț. Justiția asta ne-ar prelungi atunci la infinit individual, conștiința și existența și, din acest punct de vedere, s'ar împăca și cu un mare număr de fapte pe care nu le putem tăgădui și care dovedesc că noi nu sântem numai niște ființe care ne mărginim viața la noi înși-ne, dar că sîntem legați prin oarecari legături subtile și încă necunoscute de foarte câte ne înconjoară, de foarte câte au fost înaintea noastră și vor fi după noi.

Dar dacă lucrul ăsta e mai mult sau mai puțin adevărat nu putem spune tot așa și de justiția eredității fizice.

Ereditatea fizică nu ține câtuși de puțin socoteală de cauza morală a actului ale căruia consecințe le plătesc urmașii. De bună seamă că, între păcatele părintelui și suferințele ce le îndură copilul pe urma lor, este o legătură fizică. Dar intențiile, cauzele, — eroice sau vinovate — care l-au împins pe părinte la păcat, nu pot avea nici o înrâurire asupra suferințelor, ce copilul le va avea de îndurat,

Un părinte poate să fi săvârșit crimele cele mai grozave, el poate să fi fost un ucigaș, un trădător, un asupritor al nenorociților, fără ca acele crime să fi lăsat cea mai mică urmă în organismul copilului său, dacă tatăl își va fi îngrijit de sănătate,

În sfârșit, justiția ereditară ar pedepsi aproape în totdeauna numai două păcate: beția și desfrâul. Dar dacă beția e un viciu destul de respingător, totuș de cele mai multe ori, ne apare mai mult ca o slăbiciune decât ca o crimă și sunt cazuri în care ar fi greu să ne putem închipui un păcat mai lipsit de vină... Așa fiind, nu putem înțelege pentru ce morala lumii ar da urmașilor unui bețiv o pedeapsă atât de strașnică, pe care am putea-o numi chiar veșnică, pentru o greșală aproape nevinovată, când vedem bine că urmașii paricizitor, otrăvitorilor, n'au nimic de suferit pe urma păcatelor părinților.

Desfrâul însă îl vedem pedepsit, și încă greu pedepsit. Dar și aci, din partea justiției lucrurilor, e aceeași necunoaștere a cauzelor morale și aceeași orbire: Fie păcatul cel mai monstruos din punctul de vedere moral, fie el urmarea unor uneltiri josnice, care vor fi smuls multe lacrimi și destulă disperare, ori fie el un simplu

păcat aproape nevinovat, justiției nu-i pasă, ea lovește în toți la fel, fără să ție seamă de nimic. De alt-fel putem spune și aci acelaș lucru, ce l-am spus despre beție: De ce atât de aspru pedepsit un asemenea păcat, care de multe ori, poate fi lipsit de or-ce vină? Sînt greșeli de felul ăsta, care în ochii rașionii reci și mărețe — căci altfel nu ne putem închipui justiția — ar trebui să apară neasemănat de mici pe lângă multe gânduri rele, ce ne trec prin minte fără să le ținem seama.

V

Asta e justiția naturii cu privire la ereditatea fizică. Cât privește ereditatea morală, nici ea nu pare să aibă alte principii. Dar cum aici e vorba de modificări ale spiritului și caracterului, modificări cu mult mai complexe, fenomenele ei sunt mai puțin sigure. Ereditatea morală — mai ales în domeniul patologic, care e singurul destul de caracteristic pentru a ne putea da observații decisive — ereditatea morală, nu-i de cât forma spirituală a eredității

psihice ; una e principiul celeilalte, după cum cealaltă nu-i decât prelungirea celei dintâi. Și, la origina celei dintâi, găsim, cu privire la justiție, aceiași nepăsare și aceiași orbire. Aceiași va fi pedeapsa de care vor fi loviți urmașii beșivului sau desfrânatului, or care ar fi fost perversitatea or nevinoția cauzei ce îl va fi împins ia beșie sau desfrâu. Și pedeapsa asta lovește, aproape inevitabil, și corpul și creererul. Fie că acei urmași vor fi nebuni, idioși sau epileptici, fie că vor cădea pradă unor irezistibile instincte criminale, e acelaș lucru : Și sufletul ca și corpul lor va fi lovit de cea mai groaznică pedeapsă morală, ce ar putea-o născoci o justiție supremă — dacă poate fi vorba de justiție. Se pedepsesc ast-fel niște fapte, care de cele mai multe ori sunt mai puțin dăunătoare și mai puțin perverse de cât mulie altele, pe care natura nu le pedepsește nici când. Ceva mai mult ; pedeapsa se aplică orbește, fără să se ție în seamă dacă mobilul acestor fapte a fost scuzabil, indiferent sau — poate — chiar lăudabil.

Ar fi absurd să spunem că beșia și desfrâul sînt singurii factori ce contează în ereditatea morală, căci mai intervin încă

mulți alții, care nu sunt mai mult sau mai puțin cunoscuți.

Sunt calități morale, ce se moștenesc ca și cele fizice; în cutare rasă se găsesc mereu, aproape neschimbate, aceleași virtuți. Dar și aci, putem ști oare până unde se întinde puterea exemplului, mediului sau eredității? Problema e atât de complicată, faptele sunt une ori atât de contradictorii, că nu mai e cu putință să ne ținem de urma unei cauze determinate în nenumăratul vâlmășag al cauzelor. E de ajuns constatarea că nici în cazurile decisive, în care o justiție intenționată s'ar putea manifesta în ereditatea fizică sau morală, nu putem găsi nici o urmă. Și, dacă n'o putem găsi nici acolo, este cu atât mai greu s'o găsim în altă parte.

VI

Iată deci că nici în preajma noastră nici în viața pe care o trăim și nici în aceea ce vom trăi-o prin copiii noștri, nu putem găsi nimic ce ne-ar putea pune pe urma unei justiții intenționale. Adaptându-ne existen-

Ńei, am fost însă, firește, siliți să pătrundem cu morala noastră principiile de causalitate, pe care le întâlnim mai des în viață. Așa că există o destul de pronunțată aparență de justiție efectivă, ce ne răsplătește ori ne pedepsește majoritatea faptelor, pe măsură ce ele se apropie sau se depărtează de oare care legi necesare conservării ființelor.

E evident că, de 'mi voi semăna ogorul voi avea mult mai mulți sorți de a recolta vara viitoare, de cât ar putea avea vecinul meu, care nu și-a rânduit nimic, pentru că îi place mai bine să stea degeaba. Iată așa dar munca răsplătită cu o sig ranță satisfăcătoare și noi ne-am făcut din muncă cel mai moral act și cea mai însemnată datorie din viață, pentru că munca e indispensabilă existenței. Exemplu de acest fel s'ar putea găsi la minut: Dacă îmi voi crește bine copiii, dacă voi fi bun și drept față de oamenii mei, dacă voi fi cinstit, muncitor, prevăzător și înțelept în toate împrejurările vieții, voi avea mai mulți sorți să-mi atrag dragostea copiilor și respectul oamenilor mei, de cât ar putea avea un altul, care s'a purtat cu totul dimpotrivă.

Să nu pierdem însă din vedere că vecinul meu, chiar de ar fi de obicei muncitor, n'ar

avea ce culege nici în cazul când vre-o cauză destul de binecuvântată, cum dă pildă vre-o boală, pe care ar fi căpătat-o veghind la căpătâiul nevestei sau vre-unui vecin bolnav — l-ar fi împiedicat să și semene la timp ogorul.

Tot așa ar fi, *mutatis mutandis*, și în celelalte cazuri, ce le-am arătat. Dar cazurile astea, în care o cauză laudabilă ne împiedică dela îndeplinirea unei datorii, sânt excepționale și, de obicei, între cauză și efect, între cerința legii necesare și rezultatul sforșării căreia i se supune, găsim, mulțumită supunerii noastre, o concordanță îndestulătoare peniru a menține în noi ideea justiției lucrurilor.

VII

Această idee, care doarme și în adâncul celor mai puțin mistici și mai puțin crezători, ne poate fi oare de vre-un folos? Nu putem oare asemenea partea asta a moralei cu gândacul care, pentrucă s'a întâmplat să fie pe o stâncă ce se prăbușește, își închipue în timpul căderii că stânca s'a

mișcat din loc, numai ca să-l sprijiniască pe el?

Sunt oare minciuni și greșeli, pe care trebuie să le susținem? Or fi fost poate, unele chiar bine făcătoare pentru o clipă; dar binele ăsta, odată trecut, nu ne-am regăsit iar în fața adevărului? Și, atunci n'a trebuit să-i facem sacrificiul, ce l-am tot târăganat?

Era oare necesar să așteptăm până ce iluzia sau minciuna, care păreau că ne sînt prielnice, să ajungă să ne fie dăunătoare sau cel puțin să ajungă să întârzie indispensabilul acord între realitatea bine simțită și felul de a o interpreta ori de a o primi?

Ce era oare dreptul divin al regilor și atot puternicia bisericii, cu răsplățile-i de dincolo de mormânt, dacă nu niște închipiri, care au așteptat atîta vreme ca rațiunea să vie să le jertfiască! Și, dacă nu le-am jertfit mai de vreme, cu ce ne-am ales? Cu ceva pace înșelătoare, cu ceva mângâeri adeseori funeste și cu speranțe zadarnice. Și pentru acestea am pierdut atîta vreme? Dar oare omenirea, care voește să cunoască în sfârșit adevărul și a găsit în această căutare o rațiune de a fi, ce le înlocuește pe toate celelalte, mai are ea vreme de pierdut? E adevărat că nimic nu o face să piardă mai mult timp,

pentru-că nimic nu-i mai viu, mai lesne schimbător ca o iluzie desrădăcinată.— Dar, ni se va spune, nu-i oare tot una dacă cineva face cutare faptă dreaptă, pentru-că își închipue că Dumnezeu îl vede, ori pentru-că își închipue că este un fel de justiție în univers, ori, în sfârșit, pentru-că conștiința lui îi spune că e drept să facă așa? Nu, nu-i tot una, căci, în cazul acesta avem de-aface cu trei oameni deosebiți. Cel care crede că îl vede Dumnezeu va face și multe fapte nedrepte, căci nici când n'a existat un Dumnezeu, care să nu ceară și nedreptăți.

Cel de al doilea nu va face niciodată ca cel de al treilea, iar acesta e adevăratul om, pe care moraliștii ar trebui să-l întrebe, căci din toți trei el e singurul care va supraviețui. E cu mult mai interesant pentru un moralist dacă încearcă să prevadă cam în ce fel s'ar purta omul odată pornit spre adevăr adică spre elementul natural, de cât să cerceteze cum anume se poartă stând sub stăpânirea minciunii.

VIII

Imi închiput că aceia, cari nu cred în existența unui judecător suveran, vor găsi că nu poate fi de vre-un folos să cercetăm

atât de serios o idee inadmisibilă. E drept că, privită așa cum se găsește în realitate, ea devine inadmisibilă. Dar în viața de toate zilele nu suntem deprinși să ne-o închipuim în felul ăsta, căci privind crimele nenorocite, ruina averilor necinstite, pedepsirea răutății și a atîtor lovituri nedrepte, care după o clipă de triumf cad în dezastru, noi confundăm mereu efectul fizic cu cauza morală. Și cu toate că nu credem în existența unui judecător, ajungem aproape toți să trăim cu un fel de încredere în justiția lucrurilor. Și chiar dacă, în clipele de rațiune și observație rece, ne vom fi convins că justiția asta nu poate fi, e de ajuns să survie o întâmplare, care ne-ar atinge mai de aproape, ori o coincidență mai simțitoare, ca să ne nimiciască convingerea din inimă, ba chiar și din judecată.

Cu toată rațiunea, cu toată experiența noastră e de ajuns un lucru de nimic, ca să se redeștepte în noi strămoșul, care era sigur că stelele nu străluce în cerul lor de cât pentru a prezice sau a aproba o rană pe care o va face dușmanului în război, un cuvânt pe care îl va spune la adunarea șefilor, ori succesul unei intrigi de harem. Ca și ei ne divinizăm și noi sentimentele după trebuință, dar, cum zeii nu

mai au nume, le divinizăm într'un fel mai puțin precis și mai puțin sincer și asta e singura deosebire.

Când Grecii, neputincioși în fața Troii, au avut nevoie de un ajutor și de un semn izbitor, s'au dus de au smuls lui Philoctet arcul și săgețile, pe cari i le dase Hercule și l-au părăsit apoi gol, bolnav și nearmat într'o insulă pustie. Și asta s'a făcut după porunca Zeilor, asta e justiția misterioasă, care e mai mare decât cea omenească. Iar noi? — Ne pare că o nedreptate oarecare ne poate aduce folos? Nu ne sfiim câtuși de puțin s'o cerem sus și tare în numele patriei, al umanității și al rasei viitoare. Ne lovește vre-o nenorocire? Numai de cât strigăm că nu mîi există nici o justiție și nici un Dumnezeu — iar dacă aceeași nenorocire cade pe capul unui dușman, judecătorii nevăzuți vin pe dată de repopulează universul. Ne pomenim cu vre-o fericire, la care nu ne așteptăm și de care nu ne-am fi putut face vrednici prin meritele noastre? Numai de cât ne închipuim că, fără să ne dăm seama, eram totuși înzestrați cu mari calități și ne simțim mult mai fericiți de faptul că aceste calități au fost descoperite, de cât de mulțumirea pe care ne-am câștigat-o prin ele.

IX

„Nu e faptă fără plată“. Da, în adâncul inimilor noastre și în domeniul omenesc, toate se plătesc, după justiție, cu moneda fericirilor sau nenorocirilor intime. De asemenea și în afară de noi, în universul care ne înconjoară, toate se plătesc. Aci însă fericirile și nenorocirile nu mai trec prin mâna aceleiași intendente, ci sînt împărțite — în alt chip și pentru alte motive — în virtutea altor legi. Aci nu mai poruncește justiția conștiinței, ci logica naturii, care e străină de morala noastră. E un spirit în noi, care cântărește numai intențiile și în afară de noi este o putere, care cântărește numai faptele. Noi le credem de acord, dar în realitate nu-i așa, căci, de și spiritului i se întâmplă uneori de 'și aruncă privirile către putere, puterea ignorează spiritul tot așa precum un om, care cântărește ulei în Eurapa de nord, ignorează existența altuia care cântărește diamante în Africa Australă. Noi ne-am deprins să ne amestecăm mereu sentimentele de justiție cu logica asta imorală și aci e izvorul celor mai multe din greșelile ce le facem.

X

De alt-fel nici nu ne putem plânga de nepăsarea universului, pentru-că n'avem dreptul să ne mirăm de o nedreptate, la care luăm o parte, foarte activă. E adevărat că nu putem găsi urmă de justiție nici în accidente, nici în boli, nici în majoritatea întâmplărilor din viața exterioară, care lovesc atât de orbește; buni și răi, trădători și eroi, lovitura e aceeași. Dar ne place să inserăm la rubica „Nedreptățile universului“ un mare număr de nedreptăți exclusiv omenești, care sînt mult mai distrugătoare de cât pot fi furtunile, bolile ori focul. Nu mai vorbesc de război, căci mi s'ar putea obiecta că el e atribuit mai mult regilor și voinței popoarelor, de că naturii. Dar sărăcia, de pildă, pe care o numărăm tot între relele iresponsabile, în acelaș rînd cu ciurma sau cu naufragiul, sărăcia, cu toate zdrobitoarele ei suferințe, și cu dezastrele-i ereditare, de câte ori n'am putea-o atribui nedreptății noastre sociale care nu-i decît totalul nedreptăților omenești?

De ce în fața mizeriei căutăm în cer un judecător, sau o cauză nepătrunsă ca și

cum ar fi vorba de vre-o lovitură de trăznet? Oare uităm că aci ne găsim în partea cea mai bine cunoscută și cea mai sigură a domeniului nostru, și că noi suntem aceia cari organizăm și distribuim mizeria cu aceeași samavolnicie — din punctul de vedere moral — cu care focul își distribue ruina și boalele, durerile? Putem oare să ne mirăm că oceanul nu ține socoteală de starea sufletească a victimelor pe care le face, când noi, care avem un suflet, nu ținem seamă de nevinovăția miilor de nenorociți, victimele noastre?

Ar putea fi o scuză faptul că înlăturăm din grijele zilnice o putere, care e întreagă în minile noastre, pentru a face din ea o putere fatală? Ce judecători ciudași sîntem și cât de ciudată ni-i dragostea de justiția ideală! Ne revoltăm toți, de la un capăt al lumii la altul, în fața unei erori judiciare, și eroarea prin care sînt condamnați la mizerie trei sferturi din frașii noștri, și care e tot atât de omenoasă ca și eroarea unui tribunal, o atribuim nu știu cărei puteri neîmblînzite.

Dacă copilul unui om de treabă se naște orb, idiot sau schilod, sîntem în stare să căutăm pînă și în întunecata adâncime a unei religii, ce n'o mai practicăm, vre-un zeu care a vrut lucrul ăsta. Dar dacă co-

pilul se naște sărac, nici nu ne gândim măcar să punem o întrebare lui Dumnezeu, care e pretutindeni în preajma noastră, căci noi l-am făcut.

Înainte de a dori un judecător ideal, ar trebui să ne limpezim puțin ideile, și înainte de a ne plânge de nepăsarea naturii și de a căuta în ea o dreptate ce nu există, ar fi mai înțelept să combatem, în regiunile noastre omenești nedreptatea ce există. Și când această nedreptate nu va mai exista, partea rezervată nedreptății întâmplărilor ne va apare mult mai redusă.

Numărul săracilor din lumea asta întrece cu mult pe acela al morșilor prin naufragiu sau alte accidente materiale, și numărul boalelor provenite din mizerie e mult mai mare, de cât al acelor care vin din capriciul organismului sau ostilitatea elementelor.

XI

Și totuș ținem la justiție. Trăim, e drept, în mijlocul unei mari nedreptăți, dar trebuie să adăogăm că nu e multă vreme de când știm lucrul ăsta, și că sântem în căutarea mijloacelor, prin care am putea-o face să dispară.

E așa de veche această nedreptate. Ideia de Dumnezeu, de destin, și de voință misterioasă a naturii se amestecă așa de mult într'însa, astăzi încă e atât de strâns legată cu cea mai mare parte din puterile nedrepte ale universului, în cât abia acum am ajuns să încercăm a izola forțele curat omenești care se găsesc în ea.

Și, de vom putea ajunge să le izolăm, să le recunoaștem și să le despărșim — odată pentru totdeauna — de cele asupra eăror n'avem nici o influență, faptul acesta va fi mult mai însemnat pentru justiție, de cât tot ce a putut descoperi până acum omenirea în cercetările ei.

Căci, în nedreptatea socială nu partea ce revine omenirii e aceia care ne poate împiedica de a dori o adevărată dreptate, ci aceea pe care mulți o atribue încă, fie lui Dumnezeu, fie fatalității, fie unor închipuite legi ale naturii.

XII

Această parte inactivă scade pe fiecare zi. Dispărând ea, nu înseamnă că ar dispărea și misterul justiției, căci foarte rar se întâmplă să dispară un mister; de obicei își

schimbă doar locul. Faptul că-l putem face să se mute din loc are însă de multe ori o foarte mare însemnătate. Dintr'un anumit punct de vedere, tot programul cugetării omenești se reduce la două-trei mutări de felul ăsta, căci, înseamnă foarte mult să iei câteva mistere, dintr'un loc de unde erau dăunătoare, și să le muți într'altul, unde devin inofensive, sau, chiar prielnice. Dese ori, chiar fără ca misterul să și mute locul, e de ajuns să i se schimbe numele. Aceea ce mai nainte se numia „Zei“, acum se numește viață. Și dacă viața e tot atât de neînțeleasă ca și zeii, cel puțin sîntem câștigați prin faptul că nimeni n'are dreptul să vorbiască și să strice ceva în numele vieții, precum se făcea în numele zeilor. Ținta cugetării omenești nu e câtusi de puțin distrugerea mistereleor căci însușirea lumii ca și însușirea mistereleor, este de a fi nesfârșite.

Dar cugetarea cinstită vrea să determine odată situația mistereleor veritabile și ireductibile, vrea să smulgă acestor mistere tot ce nu le aparține, tot ce erorile, terorile și minciunile noastre le-au adăogat. Și cugetarea omenească vede cum, pe măsura

în care misterele artificiale dispar, se lărgeste oceanul misterului real, care e misterul vieții, ținta și originea ei, misterul propriei ei existențe- misterul ce se numia „accidentul prim“ sau „esența necunoscută a realității“.

XIII

Unde era înainte locul misterului justiției? Pretutindeni. Aci era întreg în mâna Zeilor, aci îi învăluia și îi domina chiar pe ei. Era pretutindeni, numai în oameni nu era. El ocupa cerul, el însuflețea stâncile, văzduhul și mările și popula tot universul. Ci iată că, înșfârșit, i se cercetează închipuțiile reședințe, i se sdruncină tronul de nori și, misterul urmărit strâns din toate părțile, dispare de odată; dar tocmai în clipa când credeam că nu mai poate fi nicăeri, iată-l că reapare. De data asta însă apare în adâncul inimilor. A rămas tot mister, dar un mister ce se apropie de om și se re-soarbe în el, căci aproape totdeauna noi sîntem ultimul refugiu al misterelor, pe care căutăm să le nimicim. În noi își re-

găsesc ele adăpostul, ce l-au părăsit pentru a rătăci prin spațiu, în primul delir al tinereții lor. Și trebuie să ne deprindem cu gândul că numai în noi putem să le căutăm și să le aflăm. E tot atât de admirabil și de neexplicabil faptul, că omul are în adâncul inimii lui un nestrămutat instinct de justiție, pe cât era de admirabil și de neexplicabil faptul că zeii sau puterile universului erau juste. E tot atât de greu să ne dăm seama de esența memoriei, inteligenței, sau voinței noastre, pe cât era de greu să ne dăm seama de memoria, inteligența sau voința puterilor nevăzute. Și dacă necunoscutul e un ce, care ne trebuie pentru înobilarea curiozității, și dacă avem nevoie de infinit și de mister, pentru ca să ne întreținem activitatea, nu vom pierde nici un afluent de ai necunoscutului, readucând marele fluviu la albia lui primitivă; nu vom închide nici una din căile infinitului, și nu vom scădea cu un rând măcar, nici pe cel mai contestat dintre misterele veritabile. Căci, toate câte se răpesc cerului se regăsesc în inima noastră. Dar mister pentru mister, să preferăm pe cel sigur îndoelnicului, pe cel apropiat depărtatului, pe cel care e în noi și ne aparține, celui care era în afară de noi și avea asupra-ne

o influență atât de funestă. Mister pentru mister; să nu mai întrebăm solii, ci pe cei care ni-i trimete, să nu-i mai întrebăm pe cei care dispăreau în tăcere de la cea d'întâi întrebare, ci să ne întrebăm propria noastră inimă, căci în ea vom afla în acelaș timp și răspunsul și întrebarea.

XIV

De acum vom putea găsi un răspuns multora dintre turburătoarele întrebări asupra împărțelii, adesea foarte dreaptă, a pedepselor și răsplăților printre oameni. Și nu e vorba numai de pedepsele și răsplățile morale și lăuntrice, ci și de acelea cari sunt vizibile și cu totul materiale. Nu e cu totul lipsit de temei faptul, că omenirea încă de la originea ei crede că justiția pătrunde și însulețește totul în lumea în care trăim. Pentru a explica această credință nu e însă de ajuns să constatăm că marile noastre legi morale au fost silite să se adapteze legilor vieții și materiei, căci mai e încă ceva: nu se mărginește totul la un simplu rapori de cauză la efect, între înfrân-

gere și pedeapsă, ci adese ori descoperim și un element moral care, cu toate că e creat numai de noi, nu e mai puțin real, nici mai puțin puternic.

Dacă o justiție fizică propriu zisă nu există, dacă există numai o justiție psihologică cu totul interioară — despre care vom vorbi la timp — mai există însă o justiție psihologică, pururea în constantă legătură cu lumea fizică, și justiția aceasta o atribuim noi nu știu cărui principiu moral și universal. Făceam o mare greșală împrumutând naturii intenții morale, și e o greșală ca în faptele noastre să fim stăpâniți de frica pedepsei sau de speranța răsplătii, pe cari ea nu ni le-ar putea da. Asta nu înseamnă însă, că chiar sub raportul material, n'ar exista răsplătirea binelui și pedepsirea răului. Că ele există, e de netăgăduit, dar nu acolo unde le credem noi și crezând că ne vin dintr'un loc inabordabil, de unde ne stăpânesc și ne judecă — deci ne dispensează de a ne mai judeca noi înși-ne — comitem cea mai dăunătoare greșală, căci nici una din greșelile pe cari le facem nu influențează mai mult asupra modului de a ne apăra împotriva nenorocirii, sau de a ne avânta întru legitima cucerire a fericirii.

XV

Nu numai trăznetul, accidentele sau bolile sânt întâmplările care, fără vre-o aparență, și ori-cari ne-ar fi gândurile, ne lovesc pe neașteptate în viață. Mai sânt și alte cazuri — mult mai numeroase — în care noi lucrăm direct asupra lucrurilor sau ființelor ce ne înconjoară, în care puterile noastre devin uneltele gândurilor noastre; și când gândurile noastre sunt nedrepte, abuzează de aceste puteri, provoacă neapărat răsbunări și atrag pedepsele și nenorocirile.

Dar reacțiunea morală nu e în natură: ea vine, fie din propriul nostru gând, fie din gândurile altora. Justiția lucrurilor trebuie căutată numai în noi, starea noastră morală e aceea care ne modifică purtarea față de lumea exterioară și ne pune în luptă cu ea, căci noi ne luptăm cu noi înși-ne, cu legile esențiale ale corpului și sufletului nostru. Dreptatea sau nedreptatea intențiilor noastre n'au nici o influență asupra atitudinii pe care natura o are față de noi, dar are aproape totdeauna o influență decisivă asupra atitudinii, ce o avem noi față de natură. Aci, ca și atunci când era

Porba de chestiunea justiției sociale, atribuim universului, sau unui principiu neînțeleas și fatal, rolul pe care îl judecăm noi șoși-ne; și atunci când spunem că natura, cerul, sau lucrurile, se revoltă, se răzbună și ne osândesc, în realitate omul e acela, care osândește pe om, natura omenească e aceea care se revoltă, și justiția omenească e aceea care se răsbună.

XVI

Citam într'o zi exemplul lui Napoleon, cu eele trei nedreptăți ale lui, cele mai celebre și mai strigătoare din câte a făcut și care l-au fost tot de odată și cele mai funeste soartei sale.

A fost mai întâi asasinatul ducelui de Enghien, condamnat din ordin, fără judecată și fără probe și executat în șanțurile de la Vincennes, asasinat care a semănat în jurul noului dictator o ură neîmpăcată și o dorință de răzbunare, ce nu s'au mai putut potoli. Apoi a fost odioasa cursă din Bayona, în care, prin intrigi josnice, au fost atrași—pentru a fi despuiați de coroana lor creditară—blajinii și încrezătorii Bourboni ai

Spaniei, cu groaznicul război care a urmat și a înghițit, pe lângă cele trei sute de mii de oameni, toată energia, toată moralitatea, cea mai mare parte a prestigiului, aproape toate devotamentele și tot norocul imperiului. Și a mai fost apoi înspăimântătoarea și neertata campanie din Rusia, care duse la dezastrul definitiv al soartei lui în gheșurile Berezinei și zăpezile Poloniei. Vorbind de catastrofele astea năpraznice, spuneam că sânt foarte numeroase cauzele ce le-au pricinuit. Dar reluând firul tuturor circumstanțelor, tuturor accidentelor mai mult sau mai puțin neprevăzute, și urmărindu-l până la alterația unui caracter, până la nesocotințele, silniciile și nebuniile geniului, până la trădarea unei soarte norocoase, nu ne pare oare că vedem, lângă izvorul nenorocirii, umbra mută a justiției omenești? O justiție omenească, ce n'are în ea nimic supra-natural, nimic prea misterios, și pe care la urma urmei o putem vedea ca urmarea unor revendicări destul de explicabile, ca urmarea atâtor fapte destul de reale, atâtor abuzuri și atâtor minciuni, iar nici de cum apărând într'un moment tragic, ca o Minervă antică, din fruntea decisivă a destinului. Nu e de cât un lucru misterios în toate astea și anume vașnica speranță a justiției omenești; dar noi

știm că firea omului e foarte misterioasă. Misterul ăsta e cel mai sigur, cel mai adânc și cel mai priincios din toate, căci e singurul care nu va paraliza nici când energia noastră binefăcătoare.

Și dacă în toată viața noastră nu putem găsi, ca în viața lui Napoleon, acea umbră neadormită și răbdătoare, dacă justiția nu e în toldeauna atât de activă, atât de irecuzabilă, totuș e mai bine să o semnalăm ori de câte ori o vedem apărând undeva. Căci, ori și cum ar fi ea, tot aduce în sufletul nostru o întrebare și o îndoială, ce ne pot sfătui mult mai bine de cât vreo negație sau afirmație neintemeiată, leneșe și oarbă, de felul celor pe cari ni le îngăduim atât de adesea. În toate chestiunile de acest soi e în toldeauna mai puțină nevoie de a dovedi, de cât de a atrage atenția, și de-a inspira un oarecare respect curajos și grav, pentru tot ce ne-a rămas neînțeles în faptele oamenilor; în înlănțuirea lor cu unele legi, care par a fi generale, și în urmările lor.

XVII

Să ne silim a descoperi în noi acțiunea cu adevărat fatală a marelui mister al justi-

ției. În sufletul omului, care a făptuit o nedreptate, se petrece o dramă neuitată, ce e prin excelență drama firii omenești, și care e cu atât mai dăunătoare și cu atât mai funestă, cu cât omul e mai mare și știe mai multe.

Un Napoleon poate să-și spue oricât — în clipele de sbuciumare sufletească — că morala unei vieți superioare nu poate fi tot atât de simplă ca aceea a unei vieți obișnuite, că o voință tare și activă se poate deci bucura de unele privilegii, pe care nu le poate avea o voință leneșe și slabă, că așa fiind, cineva poate să-și îngăduie foarte bine neglijarea unor scrupule de conștiință, mai ales atunci când nu neliniștea sau slăbiciunea ar fi cauza, ci faptul că el, care merge către o țință măreață și glorioasă, le poate privi de mult mai dé sus de cât ceilalți oameni, că o neglijare voită și trecătoare poate fi privită ca o isbândă a puterii și inteligenței, și, în sfârșit, că răul nu e rău atunci când îți dai seama că îl faci și știi pentru ce îl faci.

Toate acestea nu pot înșela câtuși de puțin adâncul firii noastre. O faptă nedreaptă zdruncină totdeauna încrederea, pe care un om o are în el însuși și în soarta lui. Dacă la un moment dat—care de obi-

cei e din cele mai grave — el s'a văzut silit să nu se mai bizuiască numai pe șine însuși, lucrul ăsta nu se poate uita și niciodată nu se va mai putea regăsi așa cum era mai nainte; căci, prin această crdciță de-o clipă, și-a zdruncinat viața introducând în ea puteri străine. El și-a pierdut adevăratul sentiment al personalității și puterii și nu și va mai putea da seama niciodată ce anume își datorează lui însuși, din tot ce împrumută neîncetat de la dăunătorii colaboratori, pe cari slăbiciunea lui i-a chemat în ajutor. El nu mai poate fi generalul care în armata gândurilor lui își vede toți soldații disciplinați; acum e șeful nelegitim, care nu mai are soldați ci complici. Nu mai are demnitatea omului, care nu vrea altă glorie de cât aceea de care nu trebuie să suridă, cum se suride unei femei necredincioase, într'o dragoste nenorocită.

Omul, care e în adevăr tare, își examinează cu grije laudele și avantajile pe care faptele lui i le-au adus și îndepărtează în tăcere tot ce ar putea depăși o anumită linie ce și-o are însemnată în cunoștință.

Și va fi cu atât mai tare, cu cât linia va fi trasă mai aproape de linia fainicului adevăr, ce răzbeșta în adâncul tuturor lucrurilor. Câteva mărturisiri de felul ăsta

sunt deajuns pentru dușmanul dornic să știe care ne e partea cea mai slabă a sufletului. Dacă săvârșim o nedreptate, pentru a dobândi un pic de glorie, ori pentru a salva gloria ce o avem, e ca și cum ne-am mărturisi nouă înșine că nu merităm să avem ce dorim, sau să păstrăm ce am avut. E ca și cum am mărturisi singuri că nu ne mai putem îndeplini în mod cinstit rolul, pe care singuri ni l-am ales. În ciuda tuturor dificultăților vrem să ne menținem rolul și atunci erorile, fantomele și minciunile încep să dea năvală în viața noastră. În sfârșit, după câteva perfidii, după câteva minciuni, trădări, sau slăbiciunii nevinovate, trecutul nostru nu ne mai oferă de cât un obstacol, cara nu mai poate fi cătuși de puțin îndemnător și știm câtă nevoie avem în viață de sprijinul trecutului. Căci numai în trecutul nostru putem să ne cunoaștem în adevăr, el e acela care, de câte ori ne în-doim de vreo isbândă, vine să ne spună :

— „De oarece ai putut face cutare lucru, îl vei putea face și pe acesta ; în cutare pericol, în cutare clipă grea, ai avut credință în puterile tale și ai isbutit ; deci, păstrează-ți credința și de astădată, și steaua ta îți va fi tot atât de credincioasă...” Dar ce vom mai putea răspunde atunci, când

trecutul nu mai îndrăznește să ne vorbiască de cât în șoapte: „N'ai reușit altă dată de cât grație cutărei nedreptăți și cutărei minciuni, deci trebuie să minți și să înșeli și de data asta“.

Nimărui nu-i place să'și mai recheme în minte o faptă necinstită, un abuz de încredere, o josnicie, o cruzime. Și toate faptele, ce nu le putem privi drept, limpede și cu mulțumire, atunci când ne gândim la zilele care nu mai sânt, ne mărginesc și ne turbură orizontul zilelor ce sânt să vie; căci numai în contemplarea trecutului, privirile noastre își pot căpăta puterea de care avem nevoie, pentru a ne putea sonda viitorul.

XVIII

Nu, dacă Napoleon a fost pedepsit pentru cele trei mari nedreptăți ale lui, asta nu înseamnă cătuși de puțin că este în adevăr o justiție pentru toate și că și noi vom fi pedepsiți cândva pentru greșelile noastre, în vre-un fel care, de și nu va fi tot atât de răsunător, nu va fi însă mai puțin du-

beros. Nu, asta nu poate însemna căluși de puțin că este în adevăr o justiție, slăpând tot coprinsul, căreia nimeni nu i se poate opune și pe care nimeni n'o poate înșela sau rățăci. Ci înseamnă că spiritul și caracterul omului, sau, într'un cuvânt, întreaga-i ființă morală, nu poate viețui și nu poate lucra de cât în dreptate. De la cea d'intăi abatere, el iese din elementul său firesc, se simte ca și transportat într'o planetă, pe care nu o cunoaște, i se pare că pământul îi fuge de sub picioare și toate câte le vede în juru-i îl turbură și îl rățăcesc; căci dacă și cea mai umilită inteligență se simte la ea acasă în dreptate și poate prezice fără greutate cari ar putea fi urmările unei fapte cinstite, inteligența cea mai profundă și mai pătrunzătoare nu se mai simte la locul ei nici chiar într'o nedreptate, pe care ea însăși a făcut-o și nu poate prevedea nici măcar a zecea parte din consecințe. E de ajuns ca un geniu să încerce să se depărteze de sentimentul de dreptate, ce există în inima unui simplu țăran, și numai de cât se simte rățăcit din drum. Dar cum se va simți oare aiunci când își va fi depășit hotarele propriei lui justiții?

Căci justiția, înălțându-se pe urma inteligenței, începe să și pue noi hotare în jurul

descoperirilor pe care le face și în acelaș timp închide pentru totdeauna, și în așa fel ca să nu mai poată fi trecute niciodată, vechile hotare ale instinctului.

E destul să trecem dincolo de linia din-tâi a dreptății și pe dală ne pierdem orce rost; o minciună atrage după ea o suță de minciuni și o trădare ne lovește prin mii de trădări.

Alâta timp cât mergem în dreptate pășim cu încredere, căci acolo sunt lucruri pe care nici cel mai păcătos dintre oameni nu le poate trăda, dar îndată ce am intrat în nedreptate începem să ne îndoim și de cei mai credincioși servitori, căci aci sânt lucruri cărora ei nu le pot păstra credință.

Tot organizmul nostru moral e făcut pentru a trăi în dreptate precum organizmul fizic e făcut pentru a trăi numai în atmosfera globului nostru. Toate facultățile noastre se încred în dreptate, mai mult de cât în legile gravității, căldurii și luminii, și imediat ce le îndrumăm spre nedreptate, le îndrumăm spre necunoscut. Tot ce e în noi e făcut în vederea dreptății, toate ne atrag spre ea, pe când în nedreptate ne luptăm mereu împotriva propriilor noastre puteri. Dar când în ceasul inevitabilei pedepse ajungem să recunoaștem, plângând

și pocăindu-ne, că cerul, universul sau nevăzutul au fost îndreptățite să ne pedepsească, asta nu însemnează cătuși de puțin că cerul, universul sau nevăzutul au vrut așa, ci că noi, fără să ne putem da seama, am rămas tot drepti, chiar în propria noastră nedreptate.

XIX

Spunem că natura nu știe nimic de morală noastră. Dacă ea ar fi aceea care ne-ar porunci să ne ucidem aproapele sau să-i facem cel mai mare rău, ne-ar ajuta și în cazul ăsta, cum pare că ne ajută atunci când vrem să ajutăm și să fericim pe cineva. Ea ar părea câte odată că ne răsplătește, pentru că am năpustit un ins, cum de multe ori pare că ne răsplătește pentru că sărim în ajutorul altuia. Dar de aci ne-am putea îngădui care concluzia, că natura e cu totul lipsită de morală — dând aci cuvântului cel mai restrâns înțeles, ce i se poate da — adică de subordonarea logică a mijloacelor, în îndeplinirea unei minciuni generale? În chestiunea asta nu trebuie să ne grăbim prea mult cu răspunsul.

Noi nu știm care anume e țința naturii și nu știm nici măcar de are o țință; nu numai că nu putem să-i știm conștiința, dar nu știm nici de are o conștiință; nu putem ști nici ce gândește, nici dacă gândește; putem constata doar ce face și cum face. Între morala noastră și felul ei de a lucra vedem că e aceeași contradicție, care e între instinctele pe care le avem de la ea, și conștiința noastră, pe care o avem tot de la ea, dar ne-am format-o după noi, și pe care o opunem din ce în ce mai mult, în virtutea celei mai înalte morale omenești, dorințelor *instinctelor noastre*. Dacă ne-am asculta numai instinctele, ne-am asemena cu totul naturii, care în cele mai neertate războaie și în cele mai mari nedreptăți pare că în totdeauna ține parte celor mai tari, și vrea numai triumful celor cari sunt mai puțin scrupuloși și mai bine armați. Nu ne-am urmări atunci de cât propria-ne izbândă, fără să ne pese câtuși de puțin de dreptatea, de suferința, de vinovăția, de frumusețea, de superioritatea morală sau intelectuală a victimelor noastre.

Dar atunci la ce ni s'ar mai fi dat conștiința și sentimentul de dreptate, care ne împiedică să ne luăm după voile ei? Ori

poate nu ea ni le-a dat, ci le avem pentru că noi singuri ni le-am creat?

Avem oare puțința de a crea sau de a afla în noi ceva, care nu se găsește în natură, sau să dezvoltăm în mod nefiresc o putere ce se ridică împotriva puterilor ei? și dacă lucrul ăsta se poate, e vre-o rațiune în faptul că natura nu se împotrivește?

Și aceste două tendințe neîmpăcate, care ne întărită rând pe rând și nu încelează niciodată de a se lupta în noi, de ce-ar fi numai în noi și nu și în altă parte? Poate că una dintre ele ar fi fost mai prmejdioasă fără de cealaltă? Poate singură fiind, ar fi depășit ținta: și-atunci nevoia de a învinge, fără sentimentul de dreptate, ne-ar fi adus nimicirea; iar sentimentul de dreptate, fără de nevoia de a învinge, ar fi putut da naștere neclintirii? Dar care din două o fi mai necesară și mai naturală? care o fi mai vastă și care mai mărginită? care e cea vremelnică și care e cea veșnică? Și, cine ne-ar putea spune pe care trebuie s'o combatem și pe care s'o sprijinim? Trebuie oare să ne conformăm unei legi generale, ori e mai bine să ne întărim în inimă o lege excepțională? Sânt împrejurări ce îndreptățesc să mergem im-

potriva idealului aparent al vieții? Sântem datori oare să urmăm morala speciei sau a rasei, care pare irezistibilă și e una din părțile văzute ale instituțiilor obscure și necunoscute ale naturii? ori e neapărată nevoie ca individul să menție și să dezvolte în el o morală cu totul deosibită de aceea a speciei, sau rasei din care face parte?

XX

Regăsim aci — sub o altă formă — chestiunea care stă la baza moralei evoluționiste și care poate că științificește nu se poate deslega. Morala evoluționistă se ridică împotriva justiției naturii, care impune fiecărui individ consecințele proprii sale firi și propriilor sale fapte. Iar de altă parte, se vede silită să-și cheme în ajutor nepăsarea ori nedreptatea naturii, ori de câte ori vrea să-și justifice oarecari fapte nedrepte dar necesare prosperității speciei.

Sânt aci două scopuri -- al omenirii și al naturii — cari parcă nu se pot împăca de loc în spiritul nostru, în misterul — poate

vremelnic — în care se găsesc. În sfârșit, toate chestiunile acestea pot fi privite ca una singură și aceasta e cea mai însemnată pentru morala noastră contemporană.

S'ar putea spune că, în timpul de față, specia începe să aibă conștiința — poate prematură și funestă — nu a drepturilor ei, căci problema e încă nehotărîtă — ci a unor obiceiuri amurale ale istoriei. S'ar putea spune că conștiința asta neliniștitoare ne cotropește din ce în ce mai mult viața individuală. De trei ori, în timp de un an — sau pe aproape — ne-a fost dat să vedem ridicându-se chestiunea asta și anume: cu prilejul înfrângerii Spaniei, (aci însă chestiunea nu era tocmai limpede, căci Spania de multă vreme începuse să îngrămădiască greșeli și crime peste crime — deci problema ia o altă întorsătură); apoi când cu nevinovatul, care a fost jertfit pentru că așa cereau interesele patriei; și apoi cu nedreptul război din Transvaal.

E drept însă că fenomenul nu e tocmai nou.

În totdeauna omul a căutat să-și îndreptățească nedreptățile, iar atunci când nu și-a putut găsi scuza sau pretextul în justiția omenească, și-a chemat în ajutor voința ze-

ilor. În zilele noastre însă pretextele și scuzele ne amenință și mai rău morala, de oarece ele invoacă, dacă nu o lege, cel puțin un obicei al naturii, care e mai reală, mai netăgăduită și mai universală de cât ar fi putut fi voința unui zeu efemer.

Trebue oare să biruiască justiția sau puterea, ori, poate, puterea cuprinde în ea o justiție necunoscută, în care justiția noastră omenească se pierde, ori, poate că sentimentul nostru de justiție, care pare că ar rezista puterilor oarbe, nu e la urma urmei de cât o emanare ascunsă a acestor puteri și merge deci spre aceiași fiută, și numai subterfugiul ne scapă din vedere?

Ca să putem răspunde, ar trebui ca noi înși-ne să nu facem parte din misterul pe care vrem să-l luminăm, ci să le putem contempla toate din înălțimile altei lumi și să putem cunoaște scopul universului și destinele omenirii.

Deocamdată însă, dacă dăm dreptate naturii, trebue să nedreptățim instinctul de justiție, pe care ea ni l-a dat, căci dacă aprobăm instinctul de justiție, ne vedem siliți să ne scoatem aprobarea asta din însuși subiectul, ce se află în chestiune.

XXI

Lucrul acesta e adevărat; dar nu e mai puțin adevărat, că unul din cele mai vechi și mai zadarnice obiceiuri omenești e acela de a voi să închizi lumea într'un silogism. E destul de primejdios să facem logică în necunoscut; și se pare că aici aproape toate îndoelile noastre provin dintr'un alt silogism riscat. Toți suntem — ne spunem noi câteodată cu voce mai tare, câte odată abia șoptind — toți suntem copiii naturii, trebuie deci să ne lăsăm după legile ei și să o imităm în tot ce facem. Or naturii nu-i pasă de justiție, ea are un alt scop, care e menținerea, reînnoirea neîncetată și sporirea vieții, prin urmare...

Noi nu putem formula încă consecința asta sau cel puțin ea nu îndrăznește încă să apară în morala noastră; dar dacă până acum s'a mărginit doar la câteva ravagii discrete în sfera noastră obișnuită, care se întinde de la rude până la prieteni și până la cei pe cari îi cunoaștem bine, ea se întinde încet, încet, în nemărginita regiune dezolată, în care ne surghiunim semenii

necunoșcuți, nevăzuți, anonimi. Ea a și început să aibă ființă în adâncul multor fapte; a pătruns destul de simțitor și în politică, și în industrie, și în comerț și în sfârșit aproape în tot ce facem de îndată ce trecem dincolo de pragul casei noastre—singurul loc în care mai domnește, încă, un pic de adevărată dreptate și dragoste. Lege economică, lege socială, evoluție, selecție, luptă pentru viață, concurență, consecința asta își schimbă de mii de ori numele, pentru a face acelaș rău.

Și, cu toate astea, ea e cât se poate de nelegitimă căci, fără să întoarcem silogismul,—lucru ce ar fi totuș destul de rațional—și fără să-l punem să spue că trebuie să fie o justiție în natură, pentru că noi, cari suntem copiii ei, suntem drepți, e destul să-l luăm așa cum este și să observăm că nimic nu poate fi mai misterios și mai contestabil de cât cel puțin una din aceste două premize.

Am văzut, din capitolele precedente, că natura, socotită după noi, ne pare a fi nedreaptă; dar nu putem ști câtuși de puțin dacă nu cumva pare nedreaptă față de noi, pentru că e dreaptă față de ea însăși. Căci din faptul că nu ține seama de moralitatea faptelor noastre, nu urmează nici că ea n'ar

avea nici o morală, nici că morala noastră e singura care poate fi.

Patem spune cu naturii nu-i pasă dacă intențiile noastre sunt bune ori nu, dar de aci nu putem trage concluzia că e lipsită de ori ce moralitate și de ori ce dreptate, căci asta ar însemna să afirmăm implicit eă, pentru noi, nu mai există taine și mistere și că am ajuns să cunoaștem legile, origina și sfârșitul universului.

Ea nu lucrează ca noi, dar, repet, noi nu știm de ce lucrează altfel și n'avem dreptul să imităm pe cineva, care ni se pare că făptuește o nedreptate sau o cruzime, până nu vom ști bine cauzele — poate adânci și folositoare — care îl vor fi împins s'o facă.

Unde vrea să ajungă natura? Care e tendința lumilor în delungul veșniciei? De unde începe conștiința? Se poate că ea să mai aibă o formă, în afară de aceea pe care o are în noi? Legile fizice sunt și legi morale? și anume din care punct? E inteligentă viața? Vom fi pătruns noi toate proprietățile materiei, și sistemul nostru cerebro-spinal e unicul toc, în care ea poate deveni spirit? În sfârșit, cum apare justiția văzută din alte culmi? Este neapărat ca centrul domeniului ei să fie intenția și nu

există nici o regiune în care nu se jine seamă de intenție ?

Ca să putem spune hotărît, dacă natura e sau nu justă față de noi, ar trebui mai întâi să putem răspunde nu numai întrebărilor de mai sus, ci încă multor altele. Ea dispune de un viitor și de un spațiu asupra cărora noi nu știm nimic, și în care se găsește poate o justiție potrivită duratei, mărimii și scopului ei, tot așa precum instinctul nostru de dreptate e potrivit duratei și cercului vieții noastre. Ea poate să facă în decursul câtorva veacuri un rău, și are înaintea ei alte veacuri, în care îl poate îndrepta ; dar noi, cari abia de trăim câteva zile, nu ne putem îngădui nici să urmăim, nici să înțelegem și nici să imităm ce nu putem cuprinde cu ochii. Și de îndată ce încercăm să privim dincolo de ceasul de față, ne lipsesc toate elementele, ce ne-ar putea ajuta să o judecăm. De exemplu, fără să cercetăm în necunoscutul nemărginirilor, ci rămânând în nevăzutul punct, pe care îl însemnăm în lume, noi nu știm nimic despre viața ce o mai trăim, poate, dincolo de mormânt. Și, uităm că din starea în care ni se găsesc deocamdată cunoștințele, nimic nu ne îndreptățește să negăm că se poate să mai fie un fel de supraviețuire

mai mult sau mai puțin éonștientă, mai mult sau mai puțin responsabilă, fără să fie nevoie ca acea supraviețuire să fie supusă numai de cât hotărârilor unei voințe exterioare. Ar fi mare îndrăzneala aceluia care ar căta să susție că, odată viața pământească sfârșită, nici în noi nici în alții nu mai rămâne nimic din tot ce-am fost și din tot ce-am făcut cu creerul ori cu voința noastră; căci e foarte posibil ca o parte din personalitatea, sau din forța noastră nervoasă, să aibă o supraviețuire. Ș sunt experiențe serioase, care de și nu ne pot dovedi fenomenul, pot cel puțin să ne îndreptățiască a-l prenumăra între posibilitățile științifice.

Nu vedem oare de aci un viitor cât se poate de deschis legilor, cari unesc cauza cu efectul și cari, ori de câte ori se întâlnesc în sufletul omenesc, sfârșesc prin a da naștere justiției? Nu trebuie să pierdem din vedere că natura, cu toate că ne pare nedreaptă, e cel puțin logică și astfel fiind chiar dacă la un moment dat ne-am hotărî să fim nedrepți, ne-ar fi foarte greu să putem, căci noi trebuie să rămânem logici. Și când logica a pătruns odată în gândurile, în sentimentele și în intențiile noastre, ce o mai deosibește de justiție?

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ

XXII

— CLUJ —

Să ne grăbim cu concluzia, căci mai sunt încă multe puncte nehotărîte. Câtând să imităm ceea ce numim injustiția naturii, riscăm să ne imităm și să ne favorizăm propria noastră nedreptate. Spunând că natura e nedreaptă, e ca și cum ne-am plânge că nu se ocupă mai mult de micile noastre intenții și de micile noastre vitejii și parcă ne simțim atinși mai mult în vanitate, de cât în dorința de justiție. Dar dacă morala noastră nu se potrivește cu măreția universului și cu nesfârșitele lui destine, de aici nu urmează că trebuie s'o părăsim, căci ea se potrivește maturii și destinelor noastre mărginite.

Mai mult, dacă nedreptatea naturii ar fi netăgăduită, ar trebui să examinăm cealaltă chestiune, asupra căreia nu știm încă nimic, ar trebui să știm dacă trebuie să ne luăm după ea. Și aci să ne întrebăm și să ne ascultăm pe noi înși-ne, mai bine de cât să ascultăm un glas care e atât de puternic, că nu putem înțelege nici un cuvânt din ce spune.

234 486

Rațiunea și instinctul nostru ne spun că e drept să ascultăm de sfatul naturii, dar tot odată ne mai spun că nu trebuie să-l urmăm și atunci când simțim că se izbește în noi de un alt instinct tot atât de adânc, care e instinctul dreptății și al nedreptății. Deci, în așteptarea altor dovezi, tot ce avem de făcut e să rămânem mereu drepti în sfera noastră, de oare-ce nu putem să privim nici destul de clar, nici destul de departe, pentru a putea fi drepti în altă sferă.

Nedreptatea naturii va sfârși prin a deveni dreptate pentru specie și ea are destulă vreme de așteptat. Pe noi însă toate lucrurile astea ne zdrobesc, și avem atât de puține zile de trăit. Să lăsăm deci puterea să stăpâniască universul, iar în inimile noastre stăpâniască mereu dreptatea.

Dacă rasa e pe drept nedreaptă, dacă mulțimea pare a avea drepturi, pe care nu le are omul izolat și admite une-ori crime inevitabile și folositoare, datorită fiecărui individ în rasă, datorită fie-cărui om în mulțime, e de a rămâne drept în întregimea conștiinței, pe care ajunge s'o adune și s'o menție în el însuși.

Și nu vom fi îndreptățiți să ne lipsim de

datoria asta, de cât atunci când vom putea cunoaște toate motivele marii nedreptăți aparente, căci, cele care ni se dau de ocamdată și anume conservarea speciei și reproducerea și selecția celor mai tari și mai bine adaptați, nu pot fi de ajuns pentru a determina o atât de mare schimbare.

De bună seamă, fiecare din noi trebuie să lupte, ca să ajungă să fie cel mai tare și să se adapteze cât se poate de mult nevoilor vieții, pe care n'o poate schimba; dar cumpănirea calităților, care îl ajută pentru ași putea manifesta puterea morală și îl pot face în adevăr cel mai fericit, cel mai tare și cel mai „bine adaptat“, e până acum tot ce poate fi mai uman, mai cinstit și mai drept.

XXIII

„Multul e în mine“ spune o frumoasă deviză săpată pe grinzile și pe frontonul căminelor unei vechi locuințe patriciene, pe care o vizitează toți călătorii cari trec prin Bruges. „Multul e în mine“, — toate

legile morale, toate misterele inteligente, în mine se găsesc — și-ar putea spune omenirea. Se poate ca, în preajma și asupra noastră, să mai fie încă multe legi și multe mistere, dar neputându-le cunoaște, e ca și când ele n'ar fi de loc. Dar dacă, într'o zi, vom afla că sînt în adevăr, asta va fi numai pentru că, fără să ne fi putut da seama, ele erau în noi și ne aparțineau încă de mult. „Multul e în mine“, și poate că avem dreptul să mai adăogăm: „Și de ce e în mine nu mă tem“. În orice caz, putem spune că toată regiunea activă și locuită a marelui mister al justiției se află în noi.

Cât privește celelalte regiuni, sînt toate netemeinice, probabil imagine, și cu siguranță sterpe și deșarte. Fără îndoială, însă că omenirea și-a găsit și în ele oare cari iluzii, și dacă ar fi prea riscat să susțin că toate iluziile trebuiesc distruse, trebuie cel puțin să căutăm ca, între ele și concepția noastră despre univers, să nu fie un prea mare desacord. În ziua de azi, noi vrem să găsim în toate iluzia adevărului. Poate că iluzia asta nu e nici cea din urmă, nici cea mai bună, nici singura cu putință, dar pentru moment e singura care ne pare mai cinstită și mai necesară.

Să ne mărginim deci a constata frumoasa dragoste pentru adevăr și justiție, ce se găsește în inima omului.

Mărginindu-ne astfel admirația pentru regiunea netăgăduită, vom ajunge poate să știm ce e pasiunea asta și vom învăța, cu siguranță, ce fel trebuie să ne purtăm, ca s'o putem mări și limpezi. Și când vom vedea că justiția lucrează fără întrerupere, în singurul templu în care ea lucrează în adevăr, adică în noi înși-ne, când vom vedea că se amestecă în toate gândurile și în toate faptele noastre, nu ne va fi greu să putem descoperi cine o luminează și cine o întunecă, cine o călăuzește și cine o răfăcește, cine o nutrește și cine o slăbește, cine o lovește și cine o apără.

XXIV

Este ea instinctul de apărare și de conservare al omenirii? Este ea cel mai curat produs al rațiunii noastre, ori poate regăsim în ea, în mare parte, unele din acele puteri sentimentate, care adesea au o ra-

fiune, chiar împotriva rațiunii și care nu sînt, la urma urmei, de cît tot un fel de ra-fiune, dar mai inconștientă și mai vastă, și căreia rațiunea conștientă îi dă o aprobare mirată, ori de câte ori ajunge în locurile de unde aceste bune sentimente vedeau de multă vreme, ceea ce ea încă nu poate vedea? De cine atîrnă ea mai mult? de voință ori de caracterul nostru? Iată niste întrebări, care pot fi de un oarecare folos pentru aceia cari se întrebă ce anume trebuie să facă, pentru a-și închina toate puterile și toată fala acestei iubiri de justiție, care e juvaerul sufletului omenesc. Toți oamenii sînt la justiție, nu însă toți cu aceeași dragoste aprinsă și exclusivă. Nu toți pot vedea aceleași scrupule, aceeași senzibilitate, aceeași siguranță.

Pulem întîlni oameni înzestrați cu o inteligență foarte dezvoltată, al căror sentiment de just și nejust e mult mai puțin delicat, decît îl au alții cu inteligența foarte mărginită; iar acea parte din noi, atît de puțin cunoscută și atît de puțin definită, pe care o numim caracter, are aci o mare influență. Dar e greu să prețuim cîtă judecată, mai mult sau mai puțin inconștientă poate fi într'un caracter cinstit dar simplu.

De altfel, înainte de toate, trebuie să știm în ce fel am putea lumina și mări în noi dragostea de justiție, și din acest punct de vedere e lucru hotărât că caracterul nostru începe să scape de acțiunea directă a buneii noastre voințe, pe când dezvoltarea inteligenței depinde în cea mai mare parte de ea. Devenind inteligenți, devenim mai buni și e la îndemâna fiecăruia să-și cultive inteligența.

Așa dar, acea parte a dragostei de justiție, care atârnă de caracterul nostru, o putem îmbunătăți, trecându-ne-o prin inteligență căci, pe măsură ce cugetarea ni se înalță și ni se luminează, ea ajunge să ne stăpâniască, să ne lumineze și să ne transforme instinctele și sentimentele.

Dar să nu ne închipuim că dragostea aceasta e așezată într'un fel de infinit supraomenesc și adesea neomenesc. Ea nu și-ar putea însuși nimic din frumusețea ori măreția, ce le are — poate — acest infinit, dar ar putea deveni incoherentă și leneșă ca și el. Pe când obișnuindu-ne s'o găsim numai în noi, unde și este în adevăr, și văzând partea care și-o are în toate bucuriile și în toate durerile noastre sufletești, vom putea ști în curând ce anume trebuie să facem, pentru a o crește și limpezi...

XXV

Redusă astfel, sarcina noastră va fi încă destul de anevoioasă. Știm că trebuie să limpezim și să mărim ideea de justiție, care se află în noi; dar vom ști oare cum trebuie să începem? Știm care anume ar fi idealul de care trebuie să ne apropiem; dar idealul ăsta e încă atât de alterabil și atât de schimbător! El e micșorat prin toate câte nu le putem vedea în întregime și nu le putem pătrunde destul de adânc. Nu există altul, care, amenințat de primejdii mai viclene să fie victima unor uitări și greșeli mai mari. Și nu e altul, pe care ar fi nevoie să-l înconjurăm cu o grijă mai temătoare, cu o curiozitate mai pioasă și mai pălimesă. Ceeace ne pare cât se poate de drept în ceasul de acum nu e, probabil, de cât o părticică din ce ne-ar părea drept, dacă ne-am muta din loc. E de ajuns să comparăm ce-am făcut eri, cu ce facem azi, și fapta de azi ne va părea cu totul greșită față de dreptate, dacă ne e dat să ne putem înălța mai mult și să o comparăm cu ce am putea face mâine.

S'a întâmplat un eveniment oare-care ; numai decât ni se luminează o cugetare, ni se precizează o datorie, pe care o avem față de noi înși-ne, ni se manifestă o legătură neașteptată, și, iată că toată organizația justiției noastre interioare începe a șovăi și a se transforma. Ni se pare că ne-ar fi peste putință să mai putem trăi în mijlocul unor supărări, pe care le-am cauzat fără să vrem, unor descurajări pe care le-am semănat fără să știm ; și totuș, atunci când le vedeam crescând în prejma-ne, nu ni se părea că facem vre-un rău și nu ne simțiam câtuș de puțin nedrepți. Și tot așa și astăzi sîntem mulțumiți de noi, credem că nimeni nu suferă din cauza noastră, sîntem siguri că nu întunecăm nici un surâs, că nu întrerupem nici o șoaptă de fericire, că nu scădem din viața nimănui o clipă de pace sau de dragoste, și totuș poate că trei sferturi din viața noastră sunt pline de o nedreptate nemărginită, de care noi nu ne putem da seama.

XXVI

Citiam azi dimineață al treilea volum din minunata traducere, pe care doctorul I. C.

Mardrus ne-o dă din *O mie și una de nopți*. Dacă aș fi citit *Odiseea*, *Biblia*, pe *Xenofon* ori pe *Plutarh*, învățătura marilor civilizații dispărute ar fi fost aceeași. Și, cum citiam una din cele mai frumoase povestiri ale sultanei *Șaharazade*, vedem desfășurându-se înaintea-mi viața cea mai frumoasă, cea mai limpede, cea mai îmbelșugată, cea mai rafinată, cea mai înflorită, cea mai plină de frumusețe, de fericire și de dragoste și, în oare-care privință, cea mai apropiată de cel mai probabil adevăr, pe care l-a putut cunoaște omenirea. Găsim acolo o civilizație morală, care dă multe puncte de vedere e tot atât de desăvârșită ca și cea materială. Și acest lăcaș al fericirii e susținut ici și colo, așa precum o lumină ar fi susținută de coloane de lumină, de niște idei de dreptate aiât de gingașe, de niște precepte de înțelepciune atât de pătrunzătoare, în cât societatea noastră, care e mai grosolană, mai puțin fericită și mai puțin atentă, n'ar mai putea găsi prilejul să le formuleze, ori să le descopere undeva.

Și totuș acest palat al desfătării, în care viața morală e atât de senină, atât de nobilă și atât de activă, în care înțelepciunea cea mai curată și cea mai pioasă pare a conduce recreările unei omeniri fericite, a-

cest palat e clădit în întregime pe o atât de mare injustiție și e înconjurat de niște nedreptăți atât de adânci și atât de îngrozitoare, că nici cel mai nenorocit om din lumea noastră de azi n'ar îndrăzni să le străbată pentru a ajunge să-i pășiască pragul scânteietor.

Dar nici unul din locuitorii palatului nu bănuiește nimic.

S'ar putea spune că ei nu se apropie nici odată de ferestre, ori dacă se deschid uneori, din întâmplare, și dacă atunci văd și compătimesc—între două petreceri—mizeria care îi înconjoară, nu văd și nu-și dau seama nici când de nedreptatea lor, care e mult mai cumplită și mult mai revoltătoare de cât mizeria, nu-și dau seama ce lucru îngrozitor e robia și mai ales robia femeilor. Iar femeile astea, care vorbesc de bunătate și de dreptate și le deschid ochii asupra celor mai atingătoare și celor mai generoase datorii, femeile acestea nu văd nici de cum prăpastia în care se găsesc, și nu-și dau seama că nu sânt decât un simplu instrument de plăcere, care într'o clipă de beție, de recunoștință ori de îngâmfare, poate fi cumpărat, vândut ori dăruit de către cei mai respingători și mai neomenoși stăpâni.

XXVII

„Se povestește—spune frumoasa sclavă Nozhatù care, ascunsă după o perdea de mătase, vorbește către prințul Șarkan și către înțelepții țării — se povestește că Califul Omar a eșit să se plimbe într'o noapte însoțit de cinstitul Aslam Abu Zeid. Și, cum mergeau pe drum, au zărit lumina unui foc, care ardea în depărtare. Și Califul s'a gândit că poate ar fi bine să se ducă să vadă ce e acolo și i-a spus lui Aslam Abu Zeid, și s'au îndreptat amândoi către lumina ce se vedea. Iar când au ajuns, au găsit un foc de nuele, pe lângă care se învărtia o femeie săracă și doi copilași plăpânzi, care țipau într'una. Și Omar s'a apropiat de femeie și i-a spus: — Pace ție femeie! Dar ce faci aci singură în puterea nopții? Iar femeia a răspuns: — Vreau să încălzesc un pic de apă pentru copii, că uite-i mor de foame și de frig. Și a tăcut femeia, iar după un răstimp:

— Lasă, va veni poate o zi în care Allah va cere socoteală Califului Omar de nenorocirea în care ne găsim. Iar Califul, pe

care ea nu-l cunoscuse, s'a simțit foarte mișcat de cuvintele ei și i-a spus: — Crezi tu, femeie, că Omar știe de sărăcia ta? — Și a răspuns femeia: — Dacă Omar nu cunoaște sărăcia supușilor lui, de ce mai e Calif?

Și Omar n'a mai răspuns nimica, ci a spus către Aslam Abu Zeid: — Să plecăm repede. Și au plecat și s'au dus tot într'o fugă, până au ajuns la magaziiile locuinței lui Omar. Și a intrat Omar în magazie și a luat un sac plin cu făină și un chiup plin cu grăsime de berbece și a spus către Abu Zeid: — Ajută-mă să le iau în spinare. Dar Abu Zeid s'a mirat și a spus: — De ce nu mă lași să le duc eu, tu emir al credincioșilor? Iar Omar a răspuns: — Oare tot tu vei veni să-mi duci povara păcatelor în ziua judecării? Și l-a silit pe Abu Zeid de l-a ajutat să-și încarce în spate sacul și chiupul și a pornit iar repede, repede, până a ajuns acolo unde erau femeia și copiii. Și a luat el singur făină și grăsime și le-a pus în oala ce fierbea pe foc. Și singur cu mâna lui a făcut mâncarea, și singur el s'a aplecat și a suflat în foc, ca să ardă mai bine, și cum avea o barbă foarte mare fumul își făcea drum prin barba lui. Iar când mâncarea a fost gata, a luat-o și a pus-o

înaintea femeii și a copiilor, și le-a spus să mănânce. Și a mâncat femeia, și au mâncat copiii, că erau lihniți de foame, iar în timpul cât au mâncat Omar sta lângă ei și sufla asupra mâncării, ca să le răciască mai repede. Și-apoi le-a lăsat sacul cu făină și chiupul cu untură și a plecat cu Abu Zeid, spunându-i: — O, Abu Zeid, de când am văzut focul ăsta, lumina lui m'a luminat“.

„Dar, Rege, spune ceva mai departe unui rege foarte înțelept, unul din cei cinci tineri aduși spre vânzare; dar, Rege, trebuie să mai știi că cea mai frumoasă faptă e aceea pe urma căreia nu ne așteptăm la nici un tolos. Se povestește în adevăr că erau odată doi frați și, într'o zi, unul din ei întrebă pe celalt: — Care-i cea mai groaznică faptă, pe care ai făcut-o în viața ta? Și el a răspuns: — Intr'o zi, cum treceam pe lângă un coteț de păsări, am întins mâna și am luat o găină, căreia i-am răsucit gâtul și am aruncat-o la loc. Țsta e cel mai rău lucru ce l-am făcut în viață. Dar tu frate? — Eu m'am rugat într'o zi lui Alah, pentru a-i cere o favoare. Țsta e cea mai rea faptă pe care am făcut-o, căci rugăciunea nu trebuie să fie de cât doar o înălțare sufletească“.

„Invață-te să te cunoști! spuse o femeie

către o tovarășe de robie, învață-te să te cunoști și numai atunci lucrează, lucrează după cum te îndeamnă toate dorințele tale, ia seama însă să nu-ți rănești vecinul“.

Ce-ar mai putea găsi de adăogat aci morala de azi?

Cel mult dacă ar putea da un înțeles mai larg cuvântului „vecin“ și ar căta să facă oare-cum mai subtil cuvântul „rănești“; în colo, nici nu s'ar putea închipui un precept mai desăvârșit.

Și totuș cartea, în care se găsesc cuvintele astea, sub toată înțelepciunea și sub toată frumusețea ei, nu e de cât un monument clădit din sânge, din groază, din lacrimi, din tiranii și robie, iar femeile care le povestesc nu sânt de cât niște roabe. Le cumpără un negustor, de nu știi unde, și le revinde apoi unei femei bătrâne, care le învață — ori pune pe alții să le învețe, poezia, filozofia și toate științele orientului, pregătindu-le astfel pertru a putea face din ele niște daruri vrednice de un rege. Iar când învățătura e împlinită și când înțelepciunea și frumusețea victimelor atrage admirația tuturor acelora care le pot vedea, iscusita și prevăzătoarea bătrână le dă în adevăr unui rege foarte drept și foarte înțelept.

Dar când dreptul și înțeleptul rege se va fi săturat de farmecele și de dragostea lor, le va dăruia probabil vizirilor săi. Iar vizirii la rândul lor le vor da cuiva, în schimbul unui vas cu parfum sau vre-unui brâu bogat, în cazul când nu le vor trimite cine știe unde, pentru a încânta pe vre-un protector puternic ori pe vre-un protivnic temut iar ele, care știu să-și întrebe conștiința și să citiască în conștiințele altora, ele, care știu să mediteze asupra celor mai mari și celor mai frumoase probleme din justiția și morala popoarelor și a oamenilor, nu se gândesc niciodată la soarta lor și parcă nici nu bănuiesc măcar nedreptatea ce li se face. Și nici aceia cari le ascultă, le iubesc și le admiră, n'o bănuiesc de loc. Iar noi, cari ne mirăm, cari cugetăm și noi asupra justiției, bună-tății, dragostei și milei, nu putem ști și nimic nu ne poate dovedi că starea noastră socială nu va fi privită, poate, cu aceeași mirare, de către acei cari vor veni când-va după noi.

XXVIII

E greu să ne putem închipui ce va fi justiția ideală, de oare ce toate gândurile,

care vor să se înalțe către ea, se văd încă împiedecate de nedreptatea în care trăim. Noi nu putem ști, nici cari vor fi legile, nici cari vor putea fi noile legături cari se vor destăinui atunci când nu vor mai fi nedreptăți și nenorociri din vina oamenilor, atunci când, după principiile moralei evoluționiste, „fiecare își va culege roadele, bune sau rele, după cum îi va fi firea și după consecințele ce decurg din ea“.

În ceasul de față însă lucrurile stau cu totul alt-fel și s'ar putea spune că, în domeniul material, „legătura între purtare și conștiință“, după formula lui Spencer, nu există de cât doar într'un mod foarte samavolnic. Am putea îndrăzni oare să ne credem cu cugetul drept, când trăim cu fundaji în atâta nedreptate? Am putea încerca să ne desfacem cugetul de nedreptatea asta, atât de înrădăcinată, care nu-i de cât o rămășiță prea durabilă a moralei „sub-omenești“, necesară numai speciilor primitive? Dar ar fi zadarnică credința că vom avea aceiaș putere, aceiaș libertate și aceiaș limpezime de vederi și că vom ajunge la rezultatul la care am fi putut ajunge, dacă această nedreptate n'ar fi existat. Sunt foarte sfioase și foarte nehotărâte gândurile care pot să treacă din-

colo de realitate. Cugetarea omenească poate mult; ea, în decursul timpului, a adus multe îmbunătățiri uimitoare în ceea ce părea neschimbător în speță sau rasă. Dar ea n'are încă puțința de a se lepăda de jugul celora pe care vrea să le schimbe, nici măcar în clipa în care meditează la vre-o schimbare, pe care o întrevede sau o nădujduște.

Cugetarea omenească e mai mult menită să deslușiască, să judece și să rânduiască lucrurile care au fost, pentru a putea ajuta, nutri și aduce la cunoștință pe acelea care, de și sînt, încă nu se pot vedea; și foarte rar i se înlămplă să prevadă viitorul, ori să facă ceva în adevăr folositor, atunci când încearcă să se avânte spre cele ce încă nu există.

E prea multă și prea mare nedreptatea în mijlocul căreia trăim, ca să ne mai putem face o idee mulțumitoare de justiție, pentru ca să ne mai putem gândi la ea cu credința și liniștea, de care ar fi nevoie. Ca s'o putem studia și ca să putem vorbi de ea cu vre-un folos, ar trebui să fie ce ar fi putut să fie: o adevărată putere socială. Dar așa, ne mărginim să-i invocăm doar efectele inconștiente, tainice, și, am putea spune, nesimțite. Noi contemplăm justiția

de pe țărnuțul nedreptății omenești și nu ne putem închipui încă priveliștea mării umflate, sub nemărginirea bolților unei conștiințe lipsite de orice pată. Dar dacă oamenii ar fi făcut tot ce le sta în putință, cel puțin în domeniul lor, astăzi ar avea poate dreptul să se avânte mai departe și probabil că și gândul le-ar fi mult mai limpede, dacă conștiința le-ar fi fost mai împăcată.

XXIX

O mare mustrare ne îngheață avântul, ori de câte ori ne punem în gând să ne facem mai buni, ori de câte ori ne hotărîm să iubim, să ertăm și să înțelegem mai mult. Ce folos că ne limpezim conștiința, și că ne înălțăm gândul silindu-ne să înlesnim și să îndulcim, pe cât putem, viețile celor cari ne înconjoară, dacă de îndată ce trecem de pragul casei noastre vedem că n'am făcut nimic, că nu e de făcut nimic și că, fără să vrem, sîntem, părtașii mării nedreptăți anonime. Nu e oare ridicul să deslegi cele mai gingașe pro-

bleme de conștiință, să-ți alungi cu grijă și umbra unui gând amar, să te vrei bun, simplu, credincios, cinstit și milos, în sfârșit cu un moral absolut nepătat între cei patru pereți ai casei tale, când de îndată ce-ai pășit pe stradă și de îndată ce te-ai întâlnit cu un om străin de cei cu cari ești deprins să trăești, uiți totul, căci nu-i cu puțină să faci alt-cum, uiți într'o clipă de toată mila, de toată dragostea, de toată dreptatea. Care mai poate fi demnitatea acestei vieți cu două fețe: înțelepți, miloși, superiori, cumpătași, dincoace de pragul nostru, iar dincolo numai de cât nepăsători, instinctivi, neîndurași ?

E de ajuns să ne fie mai puțin frig, să fim ceva mai bine îmbrăcași și ceva mai bine hrăniți de cât lucrătorul care trece pe lângă noi, să ne cumpărăm ceva de care n'ayem absolută nevoie și iat-o, după mii de ocoliri, inconștienta întoarcere a actului primitiv : cel tare despoid fără nici o milă pe cel slab.

Fiece câștig de care ne bucurăm în viață trebuie să fie — privindu-l de aproape — rezultatul vre-unui abuz de putere, vre-unei violenți necunoscute, vre-unui șirellic anterior, pe care le redeșteptăm așezându-ne la masă, plimbându-ne prin oraș fără

de nici o treabă, culcându-ne seara într'un pat, pe care nu mâinile noastre l-au făcut. Și chiar răgazul, pe care-l găsim pentru a ne vrea mai buni, mai blânzi și mai miloși și pentru a ne gândi mai frățește la nedreptățile suferite de alții, ce e la urma urmei, dacă nu cel mai copt rod al nedreptății în care trăim?

XXX

Știu bine că scrupulele acelea nu trebuiesc împinse prea departe, căci am risca să ajungem la niște revolte, care nu numai că nu ne-ar fi de nici un folos, dar ar putea fi chiar funeste speciei căreia trebuie să-i respectăm puternica și milostiva încetineală. Sau am mai risca să ne vedem reînforși la trândăvia misticelor renunțări, atât de protivnice celor mai evidente și celor mai neschimbate legi ale vieții. Sînt și acolo oare-cari legi, despre cari se spune că sînt inevitabile, dar dela o vreme am început să spunem lucrul ăsta cu mai puțină convingere.

Marc-Aureliu, sufletul aproape neasemă-

nat de simțitor, de bun, de drept, nu se întreabă niciodată ce s'o fi petrecând dincolo de micul cerc de lumină, în care virtutea, conștiința, mila și blândețea lui divină, cerească, învâluie pe toți prietenii și servitorii lui. El știe că de jur în jurul lui domnește o nedreptate nemărginită, dar asta nu-l privește: ea e oceanul necesar, misterios și sfințit; ea revine zeilor, fatalității și legilor superioare, care sînt neclintite, neschimbătoare, neresponsabile. Ea nu-i poate slăbi curajul, ci dimpotrivă i-l statornicește, i-l concentrează și i-l înalță. El știe că nu poate să se atingă de regimul destinului, care vrea robirea celor mai mulți și se supune cu mâhnire, dar și cu încredere, decretelor neschimbate, iar supunerea asta este încă o dovadă a virtuții lui. El se închide în sine însuși și devine și mai bun și mai drept. Și din secol în secol înțelepții și bunii vor lucra cu acelaș zel concentrat și retras. Multe din legile nestrămutate își vor fi schimbat numele, dar nedreptatea va fi tot aceeaș și ei o vor privi cu aceeaș melancolie resemnată și statornică.

Să vedem acum ce vom face noi, cari știm că nedreptatea nu mai e necesară, noi cari am copleșit domeniile zeilor, des-

tinului și legilor necunoscute. Le-au mai rămas poate bolile, accidentele, furtuna, trăznetul și multe din misterele morții, căci n'am pătruns până acolo, dar e lucru hotărât că nici sărăcia, nici foametea, nici robia, nici munca zadarnică nu mai sânt ale lor, căci noi sâniem aceia cari le organizăm, le menținem și le distribuim, și sunt foarte puțini aceia cari mai cred că o putere supraomenească ne conduce. A trecut de mult timpul în care nestrăbăutul ocean religios proteja și scuza pe înțeleptul închis în el însuși. Astăzi Marc Aureliu n'ar mai putea spune cu aceeași seninătate: „Cred că se pun la adăpostul grijilor, retrăgându-se la țară, pe malul mării sau în munți, și tu însu-ți râvnești la plăceri de felul ăsta. Dar asta nu poate fi de cât dorința unui om ignorat și nedibaci, de oare ce n'îmi poți spune să te retragi ori când ai vrea în tine însu-ți. Nici n'îmi poți spune să găsești un adăpost mai liniștit și mai neturburat de afaceri, ca cel pe care-l poți găsi în propriul său suflet, mai ales atunci când are ce contempla în lăuntrul lui... Câteva clipe de contemplare sufletească ne sunt de ajuns, pentru a ne putea bucura numai de cât de cea mai desăvârșită liniște, care

după mine nu e altceva de cât desăvârșita orânduială sufletească“.

În zilele noastre însă nu orânduiala noastră sufletească trebuie să ne preocupe mai mult, trebuie să vedem întâi de alte orânduiri, care ne lipsesc, sau mai bine zis le lipsesc atâtor lucruri, care nu erau nici pe vremea lui Marc Aureliu și anume, trebuie să vedem de cele trei sferturi din nenorocirile omenești, de toate nenorocirile care, din neatînse, neclintite, neînțelese și fatale cum erau când-va, au devenit reale, explicabile și omenești.

XXXI

Asta nu însemnează însă că trebuie să ne lipsim de orânduiala vechilor înțelepți. Noi, cei de azi, nu ne mai putem aștepta la rânduiala, pe care ei și-o puteau afla în scuzabilul lor egoism, dar putem spera un fel de rânduială condițională și vremelnică. Căci deși aceasta nu mai poate fi ultimul cuvânt al moralei, nu e totuși mai puțină nevoie de a începe prin a fi cu cugetul împăcat față de noi înși-ne, cum și față de

cei cari ne sânt mai apropiați în viață, căci numai în clipele când ne simțim în adevăr buni și drepti față de ai noștri, ne putem da bine seama cât sântem de nedrepti față de alții.

Intru cât privește însă mijlocul practic, prin care ne-am putea arăta drepti față de cei din urmă, nu știm încă nimic, afară numai dacă el n'ar mai putea fi acela de a recurge la marile renunțări. Acestea însă nepulând fi unanime, ar însemna foarte puțin și ar fi probabil și împotriva celor mai adânci legi ale naturii, care nu admite nici un fel de renunțare afară de aceea a dragostei de mamă. Deci justiția practică rămâne un secret al speciei. Specia are multe secrete de felul ăsta și nu le dă la iveală de cât unul câte unul, după mari răstimpuri și numai în clipe de adevărată primejdie istorică; iar soluțiile pe care le impune sunt de cele mai multe ori cele mai neașteptate și de o simplitate destul de stranie. Poate că acum se aproprie ceasul în care va vorbi; să sperăm, fără să ne exagerăm însă speranțele, căci nu trebuie să pierdem din vedere că omenirea n'a eșit încă din perioada „generațiilor sacrificate”. Istoria n'are nici o cunoștință de altele și se poate ca chiar până la sfârși-

tul sfârșiturilor, toate generațiile să se numiască tot sacrificate.

Totuș, nu se poate tăgădui că sacrificiile, ori cât sânt încă de nedrepte și de nefatale și că se fac în virtutea unor legi, care sânt din ce în ce mai bine cunoscute și parcă se apropie tot mai mult de acelea pe cari o rațiune superioară le poate primi și fără să fie lipsită de sentimentul milei.

XXXII

Trebue să recunoaștem însă că „ideile” speciei sânt de o tărăgăneală groaznic de maestoasă. Au trebuit să treacă veacuri întregi, până ce oamenii primitivi au renunțat să se ocoliască ori să se mai ia la bătaie ori de câte ori se întâlneau în tața pășterilor și până au ajuns să înțeleagă că e în interesul lor să se uniască, pentru a se apăra în comun împotriva marilor dușmani din afară. De alt-fel „ideile” speciei nu se potrivesc mai de loc cu cele pe care le-ar putea avea omul cel mai înțelept, ci, aproape

în totdeauna, ele par independente, nepregătite și sprijinite pe o temă careia nu-i putem da de urmă în rațiunea omenească a epocii în care au luat naștere; și una din cele mai grave întrebări, pe care și le poate pune un moralist sau un sociolog, e dacă toate silințele lui pot să grăbiască cu un ceas, sau să abată cu un rând măcar, hotărârile marelui mase anonime, care-și urmărește pas cu pas ținta ei nevăzută.

XXXIII

E mult, e foarte mult de-atunci, căci e vorba de una din cele dintâi afirmări ale științei, de clipa când ea apare din adâncimile pământului, din ghețare și din grote și încetează de a se numi geologie sau paleontologie, pentru a deveni istoria omului. Deci e foarte mult de când omenirea a trecut printr'o criză, ce nu-i lipsită de asemănare cu aceea în care se zbate acum. Căci, s'ar putea spune, nu fără oare-care temeii, că specia omenească n'a cunoscut încă un timp mai critic și mai hotărâtor, o

perioadă în care să fi fost mai aproape de ruină ca atunci, și dacă noi mai trăim astăzi, o datorăm — după cât putem vedea — neașteptatului mijloc de scăpare, ce ne-a mântuit rasa tocmai în clipa în care primejdia nutrită din însăși rațiunea omului și tot ce putea fi mai bun în instinctele lui de dreptate, era cât pe ce să distrugă echilibrul dintre dorința și puțința de a trăi. Vreau să vorbesc de silniciile, furiile, răpirile și omorurile cari s'au întâmplat în întâile grupuri omenești, și cari vor fi fost — după cât știm — destul de îngrozitoare și vor fi amenințat destul de greu existența rasei, căci răzbunarea e forma groaznică și, am putea spune, și epidemică, sub care se prezintă la început lipsa de dreptate.

Și de bună seamă că, lăsată în voia ei, răzbunarea urmată de răzbunarea răzbnării și de răzbnările răzbnărilor, n'ar fi întârziat să înghită, dacă nu întreaga omenire, cel puțin tot ce era mândrie și energie printre cei dintâi oameni. Dar aproape la toate popoarele barbare ca și la cele mai multe din triburile sălbatice de azi, vedem la un moment dat — și asta e aproape totdeauna momentul în care armele tribului ajung în adevăr omo-

rîtoare — vedem cum răzburarea se oprește de odată în fața unui obicei ciudat, pe care ei îl numesc „prețul sângelui“ sau „împăcarea pentru omor“ și prin care vinovatul poate scăpa de răzburarea rudelor sau prietenilor mortului, plătindu-le o despăgubire destul de samavolnicească la început, potrivit mai târziu.

Cercetând bine în istoria atât de vitejească și atât de impulsivă a popoarelor — copii, nimic nu ne apare mai ciudat și mai neașteptat de cât iscusința, cam mercantilă și cam prea răbdătoare, a acestui obicei care e aproape general. Să-l atribuim prevederii șefilor? Dar găsim obiceiul și acolo unde nu era nici o autoritate. Il vor fi născocit poate bătrânii, cugetătorii, sau înțelepții grupurilor primitive? Dar găsim obiceiul și acolo unde nu era nici o autoritate. Il vor fi născocit poate bătrânii, cugetătorii, sau înțelepții grupurilor primitive? Dar găsim în el o judecată, ce e în acelaș timp și mai josnică și mai înaltă de cât ar fi putut fi judecata unui geniu izolat, unui profet din perioadele barbare.

Înțeleptul, profetul, sau geniu, și mai cu seamă geniu incult, e mai mult pornit să exagereze vitejiile tribului din care face parte, și această șovăire fricoasă și aproape vicleană a răzburării sfinte și naturale, și

acest fel de vindere a prieteniei, credinței și dragostii, ar fi trebuit să-l scârbească. Ori, se poate ca el să se fi înălțat atât de sus, ca să fi putut întrezări, dincolo de cele mai binecuvântate datorii, acel superior interes al tribului și al rasei, acea misterioasă voință a vieții, pe care nici cei mai înțelepți dintre înțelepții noștri de azi n'o întrezăresc aproape de loc și n'o îndreptățesc de cât doar după o dureroasă învingere a inimii și rațiunii lor.

Nu, nu cugetarea omenească a putut găsi soluția asta, ci inconștiența masei silite să se apere împotriva unor gânduri prea individuale, prea omenești, pentru a putea fi adaptate cerințelor vieții.

Speța e foarte supusă și foarte răbdătoare. Ea își duce cât de mult și cât de departe povara, pe care rațiunea, dorința de mai bine, imaginația, pasiunile, viciile, virtuțile și în sfârșit toate sentimentele omenești, i-o impun. Dar în clipa în care simte că povara a început s'o apese prea greu și n'o mai poate răbda, o aruncă cu nepăsare. Ea n'are nici o grije de mijloace, ci îl ia întotdeauna pe cel mai apropiat, fiind sigură (s'ar putea spune) că ideea ei e cea mai bună și cea mai dreaptă. Or ea n'are de cât un singur gând: să trăiască; și gândul ăsta întrece în greutate toate vi-

tejiile și toate visurile frumoase, pe care le coprindea, poate, povara pe care o arunca.

Trebue să recunoaștem că, în istoria rațiunii omenești, nu cugetările cari se pot înălța mai sus sânt și cele mai drepte și mai mari. Gândurile omenești se pot ase-măna cu apa fântânile săritoare, ce se ridică atât de sus pentru că stă închisă, iar deschizătura prin care poate răzbate afară e foarte mică.

Privind o fântână de-astea, ne-am putea închipui că apa se avântă atât de sus pentru că disprețuește marele lac stătător, care se întinde supt ea. Și totuș, tot lacul are dreptate, căci el, în nemișcarea-i aparentă, își îndeplinește în tăcere marea și normala operă a celui mai însemnat element de pe globul nostru; pe când apa săritoare nu-i de cât un incident ciudat, menit să cadă cât mai curând în opera universală. Pentru noi specia e marele lac, care are în totdeauna dreptate, chiar și din punctul de vedere al omului superior, de care pare că și bate joc uneori: Ideia cea mai vastă, ideia care le întrunește pe toate celelalte e a ei. Ea îmbrățișează timpul și spațiul cel mai nemărginit.

De alt-fel, putem vedea cum, pe zi ce

trece, ideia cea mai vastă — din ori-care domeniu ar fi—devine și cea mai rațională, și cea mai înțeleaptă, și cea mai dreaptă, și tot odată și cea mai frumoasă.

XXXIV

Ne întrebăm une-ori dacă n'ar fi mai bine ca destinele omenirii să fie conduse de oameni superiori, de înțelepți, de cât să fie lăsate în voia instinctului speciei, care în totdeauna e atât de zăbavnic și câte odată atât de crud.

Nu cred că, la această întrebare, ne-am putea răspunde tot ce s'ar fi putut răspunde în alte vremi. Desigur, ar fi fost destul de primejdios altă-dată, dacă destinele oamenilor ar fi fost încredințate lui Platon, lui Aristotel, lui Marc-Aureliu, lui Shakespeare sau lui Montesquieu. În cele mai grele clipe ale revoluției franceze soarta popoului era doar încredințată în mâinile unor filozofi destul de buni.

Cugetătorul zilelor noastre însă, nu mai seamănă cu cugetătorii din alte vremi. El nu mai este speculativ, utopist sau absolut intuitiv. În politică tot ca în literatură, în fi-

lozofie ca și în toate științele, el e din ce în ce mai mult observator și din ce în ce mai puțin imaginativ. El mai curând cață să urmărească, să privească, să studieze și să încerce să organizeze ceva, care există, de cât să procedeze și să încerce a crea ceva care nu există încă, sau ceva care nu va exista niciodată. Așa că e, poate, îndreptățit să vorbească cu mai multă auto-titate și intervenția lui directă e, poate, mai puțin primejdioasă. E drept însă că nu i s'ar putea îngădui mai mult de cât i s'ar fi îngăduit altă-dată. Ba poate chiar și mai puțin; căci, fiind mai prudent și mai puțin orbil de siguranța-i mărginită, va fi și mai puțin exclusiv. Totuș se poate ca, fiind de acord cu geniul speciei, pe care se va mulțumi doar să-l observe, influența lui va crește cu timpul, dar tot specia va fi aceea care va decide, căci ea călăuzește pe cel care o observă și, urmându-l, nu-și va urma de cât propriile-i voințe inconștiente și informe, pe care el le va fi luminat și exprimat.

XXXV

Așteptând ca specia să găsiască noul mijloc de scăpare (și îl va găsi de sigur

atunci când primejdia va fi mai grea ori poate că l-a și găsit, și fără ca noi să putem bănuși ceva poate că în clipa asta chiar ni se vor fi transformând unele destine) așteptând și lucrând toți în afară, ca și cum mântuirea fraților noștri ar atârna numai și numai de ce vom face noi, ne putem îngădui, totuș, să ne retragem din când în când și în noi înși-ne, precum făceau vechii înțelepți. Și, la rândul nostru, ne va fi dat poate să găsim în adâncul sufletului ceva într'a cărui contemplare să ne putem bucura câte odată, dacă nu de câteva clipe de deplină liniște, cel puțin de o speranță nedestructibilă. Dacă natura ne pare nedreaptă, dacă nimic nu ne poate îngădui să spunem că o putere superioară sau inteligența universului răsplătește și pedepsește, aci sau aiuri, după legile conștiinței noastre, ori după unele legi, pe care le vom admite când-va, dacă în sfârșit, în legăturile dintre noi și semenii noștri, cu toată dorința noastră de dreptate, domnește mereu o justiție efectivă, supusă tuturor greșelilor rațiunii, tuturor curselor de interes personal, și tuturor obiceiurilor proaste care se găsesc într'o stare socială încă „sub omenească“, nu e mai puțin adevărat însă, că în adâncul sufletului nostru fie-care

avem o imagine a justiției desăvârșite, pe care atâta vreme am căutat-o zadarnic, căci n'am putut-o afla nici în cer, nici în univers și nici în omenire. Ea pare că ar asculta și ar cerceta tot ce gândim, tot ce vorbim și tot ce încercăm să facem în viața noastră din afară și, dacă, în adâncul gândurilor, spuselor sau faptelor noastre, se găsește un pic de bună-voință și de sinceritate, ea le transformă în puteri morale, care ne cresc și ne luminează viața interioară și ne ajută să gândim, să vorbim și să lucrăm și mai bine în viitor. Ea nu ne poate înmulți, cum nici nu ne poate scădea averile, nu ne poate apăra nici de boală nici de trăsnet, cum nu-i stă în putere nici să lungiască zilele unei ființe pe care o iubim; dar dacă odată am învățat să gândim și să iubim, dacă cu alte cuvinte ne-am făcut datoria după potrivea spiritului, cum și după potrivea inimii noastre, ea ne întreține în adâncul sufletului o mulțumire care, deși lipsită de farmec, e mare și nesfârșită și poate să ne nutrească în deajuns viața, și după ce bogățiile ne vor fi pierdute, și după ce trăsnetul sau boala ne vor fi răpit pentru todeauna o ființă scumpă.

Un gând bun, o faptă bună, ne pot aduce în suflete răsplata pe care lipsa

unui judecător universal al naturii o împiedică pe aceasta de a o răspândi în jurul nostru, și, astfel, ea revarsă în suflete o fericire, pe care n'o poate produce în afară. Ea prepară spațiul necesar gândului, dragostei sau păcii care vor să crească. N'are nici o putere asupra legilor naturii, dar are foarte multă asupra legilor cari conduc echilibrul conștiinței omenești. Lucrătorul, care își trăește cinstit viața lui de tată de familie, îndeplinindu-și datoria de lucrător și omul, care persistă în eroismul moral, pot fi ori-cât de departe unul de altul, dar trăesc și lucrează pe acelaș plan și sânt transportați în aceeaș regiune cinstită și mângâietoare.

De sigur că și vorbele și faptele noastre au o mare influență asupra fericirii materiale. Dar numai prin organele spirituale le putem bucura pe deplin de o fericire materială. Iată de ce cugetul nostru are o însemnătate și mai mare. Dar cea mai mare importanță, întru cât privește felul de a primi bucuriile și necazurile vieții, reține caracterului, stării de spirit sau obișnuinței morale, ce ni le vom fi creat prin noi înșese, prin faptele și prin gândurile noastre. Aci se manifestă o justiție netăgănită și se găsește un acord cu atât mai

necesar și cu atât mai deplin între obisnuita bunăvoință a spiritului și fericirea inimă a eului nostru moral. Aci putem găsi în adevăr între cauză și efect acea legătură inteligentă și morală, pe care zadarnic am căutat-o în lumea din afară, și, există în adevăr, stăpânind asupra binelui și răului care se luptă în adâncul conștiinței noastre, o justiție după chipul și asemănarea aceleia pe care am fi dorit s'o aflăm în lucrurile fizice. De alt-fel de unde ar fi putut izvorî dorința asta, dacă nu tot din aceeași justiție, care e atât de puternică în sufletul nostru că nu ne putem deprinde cu gândul că nu există și în univers ?

XXXVI

Am vorbit destul de mult despre justiție, dar oare nu e ea marele mister moral al omului și nu tinde să se substituie celor mai multe din misterele spirituale, care îi stăpâneau soarta ? Ea a luat locul multor zei și multor puteri anonime. Ea e steaua care se formează în nebuloza instinctelor și vieții noastre neînțelese. Ea nu e cuvântul enigmei, și nici atunci când va domni în adevăr pe pământ nu vom ști mai mult

de cât acum, nici ce sîntem, nici pentru ce sîntem, nici de unde venim, nici unde mergem, dar e cea dintîi poruncă a enigmei și, când ne vom fi supus acestei porunci, vom putea pleca, cu spiritul liber și cu inima mai liniștită, în căutarea tainei. În sfârșit, ea cuprinde toate virtuțile, căci numai surâsul ei primitiv le purifică, le înalță și le dă dreptul să pătrundă în viața noastră morală; iar virtutea, care nu-i poate susține privirea limpede și fixă, e o virtute șireată și răufăcătoare. Ea e centrul oricărui ideal. Ea se găsește în mijlocul dragostei de adevăr, cum e în mijlocul dragostei de frumos. Ea e și bunătatea, și mila și generozitatea, și eroismul, căci toate acestea sunt actele de justiție ale unui suflet, care nu privește dreptul și nedreptul numai din strîmtul cerc al obligațiunilor pe cari întîmplarea i le impune, ci, s'a înălțat destul de sus ca să la poată privi de dincolo de ce e obligat, de dincolo de ce iubește, de dincolo de ce caută, de dincolo de ce încuviințează, de dincolo de ce speră, de dincolo de ce se teme, de dincolo de înseși crimele și greșelile frașilor săi, — oameni.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ

— CLUJ —

S F A R Ș I T

SALA DE LECTURĂ

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ

— CLUJ —

DIN CATALOGUL

Bibliotecii pentru toți

	No.
Pann A. Povestea vorbeii I	16—16 b.
„ Idem, partea II	25—25 b.
„ Idem, partea III	39—39 b.
„ Nastratin Hogeaa	79
„ O șezătoare la țară	93
„ Idem, partea II	94
Petőfi A. Apostolul, poemă, trad. de Șt.	
O. Iosif	99
„ Funia călăului, roman	918—919
Pirandello Luigi. Omul, Bestia și Vir- tutea. Teatru trad. de Petre Sturza	
Platon. Criton, tradncere din grecește de Vasile Grecu, prof. universitar la Cernăuți	1034—35
„ Symposion (Ospățul), trad. din gre- cește de Vasile Grecu	1036—37
Poe Edg. Povestiri extraordinare	451
Pop Vasile. Fleacuri, amintiri (nuvele de duh)	118

	No.
Russo A. Cântarea României (versiunea N. Băicescu) și Soveja	439
S. & N. Dicționar pentru explicarea cuvintelor radicale și a zicerilor străine din limba română	227—31
Sacher-Masoch. Hadaska, roman	644—5
Sadoveanu M. Povestiri de sărbători	234—5
<p>Sunt adunate în acest volum câteva din cele mai frumoase povestiri ale harnicului scriitor: Vestitorii, Domnul Trandafir, Intr'un colț de țară, La iarmaroc la Merești, Un rămășag, Cufundarul, Moartea lui Ștefan Vodă, Regretul, Cei doi străini, Lupul, etc., Stilul curat și concis al acestui scriitor și darul meșteșugit de a povesti, fac din el unul din cele mai puternice dintre talentele noastre literare.</p>	
Saint Pierre Bernardin dr. Paul și Virginie, roman complet	96—97
Sallustius. Despre conjurația lui Catilina	890-890 b.
Săvescu Iuliu Cezar. Poezii; cu portretul autorului de St. Dimitrescu	1120-1122

	<u>No.</u>
Popescu Sp. Povestirile unui vânător de lupi	707
Popovici-Bănățeanu. Din viața mese- riașilor	23—28
Povești de Crăciun	36
Prevost Abatele. Manon Lescaut I	60
„ Idem, partea II	65
„ Idem, III	66
Racine. Andromaca, tragedie, tr. în ver- suri de D. Nanu	471
Rădulescu Helliade. Bucăți alese . .	546-547 b.
Ranetti Gh, Fabule	308
Richepin. Debutul lui Cezar Borgia .	760—61 b.
„ Martira dramă	762
„ Steaua, dramă	402
Ronetti Roman, Manase, teatru . .	1012—13
Rosetti D. Radu. Din inimă, poezii	55
„ Din Egipt note de călătorie pe dru- mul spre Smirna, Alexandria și Cairo, Bazarul, Bacșișul, Moscheia, Kevidul, Piramidele, etc. cu nume- roase ilustrații de vederi și ti- puri	501—3
Rostand Edm. Prințesa îndepărtată, tra- ducere în versuri de Mihail Co- dreanu	304—4 b.

	No.
Schiller. Wilhelm Tell, tragedie	328—9
<p style="padding-left: 40px;">Cu o neîntrecută putere dramatică — ni se evocă vremuri dispărute cu tot farmecul, cu toată poezia lor, cu toate părțile bune și păcatele sufletului omenesc care e același și azi ca și atunci.</p>	
Schopenhauer. Viața, amorul și moartea	249—50
Scott W. Văduva din țara Higlanzilor	691-691 b.
Scriban Iuliu Arhimandritul. Cele 7	
cuvinte ale lui Isus pe cruce	114
„ Cei trei crai de la Răsărit, traducere după Wallace Lewis, din literatura americană	1131
Secretul stilului de d-na Alina G. . . .	1123-1126
Ségur Contesa. Povești cu zâne, trad. de Ludovic Dauș	841—3
Șeicaru Pamfil. Portretul lui Al. Antemireanu, ca prefață la „Păpușică, păpușică“	1132-1133
Seneca. Liniște sufletească	114

Educație

- 346 *de Amicis Edmondo* : Pentru copii.
- 385—387 *D-na Alina G.* : Buna cuviință sau cum să se poarte omul în toate ocaziile vieții. O culegere de reguli de conduită pe care e bine să le cunoască oricine.
- 54 *Bourde Paul* : Patriotul, O carte plină de idei nobile și sfaturi înțelepte, a căreia țintă, e de a desăvârși educația patriotică a tinerimei.
- 160—161 *Roseti D. R. (Max)* : Povește către săteni.
- 4—5 *Spencer H.* : Despre educație

Literatură populară

- 351—352 *Candrea I. A. și Densușianu Ovid* : Din popor : Cum găsește și simte țăranul român. O culegere de texte din diferite localități.
- 28—31 *Creangă Ion* : Povești, culese din gura poporului, sunt scrise în graiul așa de frumos al țăranului moldovean.
- 138 *Madan G.* : Suspine. O culegere de poezii populare din Basarabia.
- 2 *Marin S. Fl.* : Păsările noastre și legeudele lor.
- 16—25—39 *Pann Anton* : Povestea vorbii. Cea mai completă culegere de proverbe „de prin lume adunate și iarăși la lume date“.
- 79 *Pann Anton* : O șezătoare la țară sau Povestea lui Moș Albu.
- 125 *Pitarul Hristache* : Povestea Mavroghenească. Istorie în versuri a vremilor lui Mavrogheni.

Nuvele, schițe

- 350 *Andriew Leonida*: Spionul și Vizuini. Două din cele mai caracteristice nuvele ale celebrului literat rus.
- 345 *Apostoliu C.*: „Domnul“ Traian. O frumoasă nuvelă de un tânăr scriitor cu multe calități de literat.
- 300 *Basarabescu I. A.*: Norocul.
- 58 *Caragiale I. L.*: Schițe ușoare.
- 121—122 *Caragiale I. L.*: Notițe și fragmente libere.
- 7—40 *Carmen Sylva*: De prin veacuri. Pagini glorioase din trecutul strămoșilor noștri.
- 254 *Cazaban Al.*: Departe de oraș.
- 12 *Demetrescu Mihail*: Nuvele, Lake Buturugă și dreptatea lui Ștefăniță.
- 312 *Dickens Ch.*: O noapte de Crăciun.
- 366 *Doinaru Al. G.*: Aventurile unui volum de poezii și alte schițe. O culegere de schițe pline de haz.
- 311 *Doyle Conan*: Aventurile lui Sherlock Holmes
Traducere de Iosif Nădejde
- 360 „*Holmes*“ Alte aventuri ale lui Sherlock Holmes.
- 278—279 *Eminescu M.*: Pro a. Poveștile și nuvelele marelui nostru poet poartă ca și poeziile lui, pecetia geniului lor.
- 305—306 *Gane N.*: Nuvele. D. Gane este unul din rarii noștrii povestitori a căror proză desăvârșită se ridică până la culmile înalte ale clasicizimului. v. I
- 353—354 „ „ v. II
- 355—356 „ „ v. III
- 292 *Gârleanu Em.*: Odată! Nuvele și schițe cu tipuri vii și scene nespuse de duioase.

- 317 *Gogol N.*: O noapte de Maiu. Traducere de Virgil Caraivan.
- 378 *Gogol N.*: Oameni vechi. Traducere de Em. Grigoroviță.
- 331 *Gorki Maxim*: Nuvele. Traducere de Lia Hârsu.
- 313 *Hugo Victor*: Ultima zi a unui condamnat.
- 373 *Korolenko Wladimir*: Muzicantul orb.
- 405 *Korolenko W.*: Nuvele Siberiene. Câte-va admirabile povestiri.
- 16 *Maioresco Titu*: Nuvele și schițe, de Alarcon, Bret-Herte și Marc Twain.
- 22 *Maistre Xavier de*: Călătoria împrejurul odăei mele.
- 314 *Maupassant Guy de*: Nuvele alese, traducere de Ion Adam.
- 400 *Maupassant Guy de*: Duminicile unui burghez din Paris.
- 337—338 *Negruzzi C.*: Proza (Partea II din Păcatele tinerețelor). Publicate sub îngrijirea d-lui Petru V. Haneș.
- 349 *Falmarini*: Prăvălia morței. Traducere de N. Ținc.
- 293 *Pop Vasile*: Din ocna vieții. O culegere de schițe și nuvele.
- 23—24 *Popovici Bănățeanu*: Din viața meseriașilor. Cu un portret și o biografie a autorului de Titu Maiorescu.
- 37 *Rosetti Radu*: Proză și epigrame.
- 11 *Theurlet André*: Din tinerețe. O culegere de nuvele.
- 332 *Turgheneff*: Duelistul. Traducere de Ludvic Dauș.
- 271 *Uroche Nestor*: Căruța Poștei. Tablouri pitorești ale României din vremea când nu existaa căi ferate. Stil gjumeț, simplu și curgător.

- 6 *Vlahuță Al.*: Icoane șterse. Tablouri scurte, bubăți de o realitate dureroasă, în care viața e redată cu o putere neîntrecută.
- 51—57 și 59 *Vlahuță Al.*: Din goana vieții. Schițe pline de simțire.
- 316 *Vlahuță Al.*: Din durerile lumii, nuvelă.
- 319 *Vlahuță Al.*: Nuvele: De-a baba oarba, Amintiri, Eupraxia, Vișan.
- 13 *Zamfirescu Duilă*: Nuvele romane.

Știință și popularizări științifice

- 367—369 *Atlase zoologice*; Omul.
- 370—272 " Mamiferele.
- 340 *Ferière*: Darwinismul.
- 266 *Flammarion Camille*. O călătorie în cer.
- 269 " Fenomenele spiritismului.
- 315 " Ce e viața.
- 357—359 " Ce e cerul?
- 379 " Sfârșitul lumii.
- 41 *Huxley*: Noțiuni asupra științelor.
- 112—113 *Morand I.*: Introducere la studiul științelor fizice.
- 410—411 *Tom Tit*: Știința amuzantă.

67 *Universul și minunile lui*: Sistemul lumii. v. I
 63 " Istoria naturală. v. II
 69 " Animalele v. III

— CLUJ —
 SALA DE LECTURA

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
 — CLUJ —

fel de autobiografie, în care doar sfârșitul e altul de cât în realitate. Stilul plin de viață și colorit al marelui romanțier francez, face din picul un roman pasionat, fascinant. Strădania Picului ca să ajungă om mare, scriitor de vază, emoțiile încercate în copilărie și în adolescență, dragostele lui, căsătoria lui toate sunt interesante sub condeiul lui Alphonse Daudet. 971-73 b

- » Regii în exil, roman Trad. de d-ra Th. Eucharis 1112-1116
- Demetrescu T. Cum iubim, roman** 230-1
- » Iubita, roman 252
- » Intime, poemă în proză 603

Aceste romane, nuvele și schițe, sunt de o gingășie de adevărată sensitivă, datorite unui scriitor, pe care moartea l-a secerat înainte de vreme din mijlocul irii pe care a cunoscut-o și a iubit-o.

- Demetrius V. Puterea vrăjilor,** nuvele 825-825 b
- Densușeanu Ovid. Din cronicarii** noștri. Cum și ce povestesc 452-453 b
- Dickens Ch. Noaptea de Crăciun.** Povestire 812-812 b.
- Dumitrașcu I. N. Povești oltene** 1152-1132
- Dicționare I Francez-Român de Dr Urechis** 166-75b.
- » Italian-Român de E. Pora și Alexandrescu Dorna 720-81
- » Pentru explicarea cuvintelor radicale și a zicerilor străine din limba română de S. & N. 927--31
- » Germano-Român de Em. Gri-gorowitz și W. Ghil 810-821

Catalogul Bibliotecii pentru toți

	No.
Dimitriu E. Manual de fotografie cu figuri explicative	740-749
Dostolewski F. <i>Navsle</i>	629
) <i>Povestiri</i>	421
) <i>Precocii. Roman trad. de N. Dașchilevici</i>	460-1
) <i>Suflet de copil. Roman, trad. de N. Dașchilevici</i>	509-510b.
) <i>Sposedania lui Stavroghin. Cludată și turburătoare cercetare în fundul sufletului omenesc</i>	1117-18
Doyle Conan. <i>Sherlock Holmes</i>	311
) <i>Alte aventuri</i>	360
Dufresne. <i>Jocul de șah, călăuză practică pentru jucători și începători</i>	596-99
Dulfu Petre. <i>Legenda țiganilor, în versuri</i>	70
Damas A. <i>Fiul. Dama cu Camellii, roman</i>	280 2 b
Eftimiu Victor. <i>Dar de nuntă un mănuciu de schițe alese</i>	699
Eminescu. <i>Poezii</i>	195-99
<p>Această nouă ediție a poeziilor lui Eminescu este revizuită în mod definitiv.</p> <p>Volumul cuprinde, în prima linie, poeziile publicate de autorul însuși și de prietenii săi literari. S'au adăos, la sfârșit ca o completare, numai acele poezii postume, cari par definitiv încheiate și sunt de o frumusețe deosebită, la înălțimea celorlalte poezii ale lui Eminescu.</p>	
Eminescu. <i>Povești și nuvele</i>	278-9 b
Euripide. <i>Ecuba, tragedie, trad. de Eugeniu Dinescu în versuri</i>	309